

DSJOURNAL

Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

ANALİZ BÜLTENİ

EYLÜL 2020

Editör
Aybala Lale

DSJOURNAL ANALİZ BÜLTENİ / EYLÜL 2020

Yayımlanma Tarihi: 01.10.2020

Editör

Aybala Lale

Teknik Editör

Hasan Tahsin İrfanoğlu

D & S

Yazarlar

Aybala Lale

Eren İrfanoğlu

Gamze Ayan Çakmak

Nazlıcan Kavukcu

Şeyma Kızılay

Tahsin Yamak

Diplomasi ve Strateji Dergisi - The Journal of Diplomacy and Strategy © 2020
Tüm Hakları Saklıdır.

Editörden

Değerli Okuyucular,

Diplomasi ve Strateji Dergisi (DSJOURNAL), Uluslararası İlişkiler ve Bölge Çalışmaları alanlarında orijinal çalışmalara yer vermek gayesiyle 2020 yılında yayın hayatına başlamıştır. Faaliyetlerimizi yalnızca dergi ile sınırlamayarak internet sitesi ve sosyal medya platformları aracılığıyla haftalık Dış Politika Z Raporları, analiz yazıları ve çevirilerle sizlerle buluşmaktayız. Bu kapsamda alanında uzman yazarlarımızın kaleme aldığı analizleri "Aylık Bülten" şeklinde sizlerin istifadesine sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Uluslararası İlişkiler disiplini tıpkı içerisinde bulunduğumuz dünya gibi gözle göremediğimiz, ancak idrak edebildiğimiz bir değişim içerisinde. Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilerin ortaya çıkışı henüz çok yeni olsa da 21. yüzyıl Uluslararası İlişkilerin değişimi ve dönüşümü için pek çok parametreyle doludur. Küreselleşme ve küreselleşmenin etkilerini tartıştığımız süreçte, içinde bulunduğumuz pandemi süreci de dahil pek çok parametre küreselleşmenin tek hakikat olmadığını gözler önüne serdi. Bu kapsamda bölge çalışmaları uluslararası ilişkiler disiplininde önemini muhafaza etmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bültenimizde uluslararası ilişkilere dair analizlerin yanı sıra Güneydoğu Asya, Doğu Asya, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgelerini kapsayan çalışmalar da önemli bir yere sahiptir.

Çalışmalarımızı daha sağlıklı bir şekilde okuyucularımıza aktarmak için 1 Ağustos 2020 itibarıyla "Aylık Bülten"imizi sizlerle buluşturuyoruz. Eylül Ayı Bültenimizde güncel gelişmelere bilhassa odaklandık. Geçen ayki sayımızda yayınlanan Can Aykaş'ın 'Barışçıl Yükseliş Sürdürülebilir mi?' başlıklı analiz yazısını bu ay Aybala Lale'nin 'Gerçekten Barışçıl Yükseliş mi?' ve Eren İrfanoğlu'nun 'Çin'in Yükselişi Bağlamında Bir Batı Eleştirisi' başlıklı yazılarıyla tartışmaya açtık. Yazarlarımız meseleye dair farklı görüşlere ışık tuttular. 'Özbek-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış: Mirziyoyev Etkisi' başlıklı yazısıyla Nazlıcan Kavrukcu Orta Asya coğrafyasına ışık tutmuşken; Tahsin Yamak Donald Trump analizi ile muhtemel yeni Ortadoğu'yu anlattı. Gamze Ayan Çakmak Karadağ seçimlerinden, Kosova-Sırbistan Anlaşmasından ve Batı Balkanlar-Çin ilişkisinden detaylıca bahsetti. Şeyma Kızılay ise Ortadoğu'ya dair yazılarında kavramsal çerçeve çerçevesinde İsrail'in güvenlik anlayışı, Ortadoğu'da liderlik arayışı gibi hususlara değindi. Ayrıca COVID-19 sonrası yeni dünya ve Kuzey Kore'nin nükleer silahlanma serüveni de merak uyandıran çalışmalar arasında.

Eylül ayı bültenimizin ve yayımlanan tüm bilimsel çalışmaların okurlarımıza ve Türk akademisine faydalı olmasını temenni ediyoruz. Bir sonraki bültende buluşmak dileğiyle,

Aybala Lale

İçindekiler

Karadağ Genel Seçimleri: Yeni Düzene Doğru...	2
Gamze Ayan Çakmak	
ABD Gölgesinde “Kosova-Sırbistan Anlaşması”	6
Gamze Ayan Çakmak	
Batı Balkanlar'da Çin - AB Rekabeti	12
Gamze Ayan Çakmak	
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihani: Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü	21
Tahsin Yamak	
Yeni Orta Doğu'nun Kurucu Başkanı: Donald Trump	34
Tahsin Yamak	
Gerçekten Barışçıl Yükseliş mi?	48
Aybala Lale	
Saldırgan Realizm Bağlamında Kuzey Kore'nin Nükleer Silahlanması	55
Aybala Lale	
Çin'in Yükselişi Bağlamında Bir Batı Eleştirisi	64
Eren İrfanoğlu	
İsrail'in Güvenlik Anlayışının Temeli: Varoluşsal Tehdit	73
Şeyma Kızılay	
Ortadoğu Liderliği Mücadelesinin Aktörleri	85
Şeyma Kızılay	
Özbek-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış: Mirziyoyev Etkisi	94
Nazlıcan Kavukcu	

Karadağ Genel Seçimleri: Yeni Düzene Doğru...

Gamze Ayan Çakmak*

“

Batı Balkanların küçük ülkesi Karadağ'da yapılan parlamento seçimleri tüm Balkanları etkileyen güç dengeleri arasındaki rekabetin ne kadar çekişmeli olduğunu bir kez daha göstermiş oldu.

”

Karadağ'da geçtiğimiz Pazar günü yapılan seçimlerde son resmi sonuçlara göre yaklaşık otuz yıldır ülkeyi yöneten Milo Dukanovic'in Sosyalistlerin Demokratik Partisi (DPS) küçük bir farkla seçimin galibi oldu. Rakipleriyle neredeyse başa baş kalan DPS, oyların %35'ini alırken, muhalefetteki Sırp yanlısı ittifak oyların %32,5'ini aldı. Bu sonuçlara göre DPS, muhalefet partilerinin iktidardaki partiye karşı birleşmeye karar vermeleri halinde uzun bir aradan sonra ilk kez iktidardan düşebilir.

DPS'ye Avrupa'nın en uzun süre görevde kalan liderlerinden biri olarak kabul edilen Karadağ Cumhurbaşkanı Milo Dukanoviç liderlik ediyor. Bazıları onu, komünizmin sona ermesinden bu yana ülkeyi yöneten Batı odaklı bir reformcu olarak görse de zaman zaman yaygın yolsuzluk iddiaları ve organize suçlarla da bağlantılı olmakla suçlandı.

Seçim öncesinde yapılan kamuoyu yoklamaları, Dukanoviç'in partisi DPS'nin düşük farklarla kazandığını, ancak tek başına bir hükümet kurmak için ihtiyaç duyacakları rakamların gerisinde kaldığını gösteriyordu. Pazar günü oyunu kullanan Djukanoviç, "Karadağ dışından gelen gerginliği artırma girişimlerine" rağmen

* Doktora, Belgrad Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, gamzeayan88@gmail.com

partisinin zirveye çıkacağı konusunda iyimser olduğunu söylemişti.

“Seçim kampanyasına Sırp Ortodoks Kilisesi ile yaşanan gerginlikler hakim oldu.”

Karadağ devletiyle Sırp Ortodoks Kilisesi arasındaki anlaşmazlık geçtiğimiz yılın sonlarında başladı. Tartışma konusu, Karadağ parlamentosunun 2019 Aralık ayı sonunda kabul ettiği dini özgürlüklerle ilgili bir yasadır. Söz konusu yasa Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na dahil olmadan önce Karadağ'da inşa edilen kiliselerin kamu malı sayılmasını öngörüyor. Yani bu yasa ile Karadağ'da bulunan Sırp Ortodoks kiliseleri ellerindeki varlıkların 1918'den önce de kendilerine ait olduğunu kanıtlayamazlarsa tüm menkul ve gayrimenkullerine Karadağ devleti tarafından el konulacak.

Geçtiğimiz yıl hem Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da hem de Karadağ'ın çeşitli şehirlerinde bu durumla ilgili pek çok protesto yapılmıştı. Ancak en şiddetli protestolar geçtiğimiz Mayıs ayında, koronavirüs pandemisinin de en şiddetli olduğu günlerde yaşandı. Son kavgayı tetikleyen olay, 12 Mayıs'ta Karadağ'ın en büyük ikinci şehri olan Niksic'te düzenlenen bir protestoydu. Resmi gösteri yapma izni olmadığı ve pandemi sırasında insanların sağlığını tehlikeye attıkları gerekçesiyle Niksic Piskoposu Joanikije ve diğer sekiz rahip tutuklandı.

Din adamlarının tutuklanmasının ardından, çeşitli şehirlerde Sırp Ortodoks kilisesi destekçileri ile polis arasında çatışmalar çıktı. Olaylar sırasında yirmi altı polis yaralandı, çok sayıda sivil polis şiddetine maruz kaldı ve yaklaşık 50 kişi gözaltına alındı.

Meclisteki sağcı muhalefet partisi Demokratik Cephe ve diğer Sırp/Rus yanlısı milletvekilleri parlamentoda Sırp Ortodoks kilisesine desteklerini defalarca ifade ettiler. Piskopos Joanikije ve diğer rahipler 72 saatlik geçici tutukluluklarının ardından destekçilerinin alkışları eşliğinde serbest bırakıldı. Ancak yargılanmalarına halen devam ediliyor.

Gerginliklerin Gölgesinde Parlamento Seçimleri

1992'de Yugoslavya'nın dağılması yıllarca süren etnik çatışmalara yol açtı. Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya ve Kosova bağımsızlıklarını ilan ederken, Karadağ, Karadağlıların bir referandumda olaysız bir şekilde kendi bağımsızlıkları için oy verdiği 2006 yılına kadar Sırbistan ile bir federasyon kurdu ve birlikte yaşadı. Dolayısıyla Karadağ, ulusal kimlik konusunda derinden bölünmüş durumda. 600.000'den fazla Karadağlının önemli bir kısmı kendilerini daha büyük bir Sırp ulusuna ait olarak görürken, diğerleri kendilerini bağımsız bir Karadağ halkının üyeleri olarak görüyor ve diğer Ortodoks kiliseleri tarafından resmi olarak tanınmayan kendi Karadağ Ortodoks kiliselerini destekliyorlar. Bu arada 2006 yılında Sırbistan'dan bağımsızlığını kazanan Karadağ, 2017 yılında NATO'ya katıldı ve bu süreç içinde AB'ye üye olmak için önemli adımlar attı. Yani Pazar günü yapılan seçimler, ülkenin Batı yanlısı gidişatının kaderini belirleyebilir.

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Karadağ Genel Seçimleri: Yeni Düzene Doğru
Gamze Ayan Çakmak

Karadağ halkındaki bu kutuplaşma meclise de aynı şekilde yansımış durumda. Sırp Ortodoks kilisesini destekleyen muhalefet partileri aynı zamanda Sırbistan ve Rusya ile daha yakın bağlar kurarken, iktidar partisi DPS ise Avrupa Birliği ve NATO'ya yakın bir siyaset izlemekte. Dolayısıyla seçimleri muhalefet partilerinin kazanması durumunda Karadağ'ın AB'ye üyelik sürecinin olumsuz etkileneceği de seçimlerden önce pek çok kez dile getirildi.

Bu arada, birkaç küçük parti de koronavirüs pandemisinin sonuçları, Karadağ ekonomisinin güçlenmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi daha güncel ülke sorunları üzerinden seçim kampanyası yürüttüler. Pek çok seçim analisti bu küçük partilerin bir sonraki hükümeti kimin kuracağı konusunda belirleyici bir rol oynayabileceğini belirtiyor.

Sonuç olarak Batı Balkanların küçük ülkesi Karadağ'da yapılan parlamento seçimleri tüm Balkanları etkileyen güç dengeleri arasındaki rekabetin ne kadar çekişmeli olduğunu bir kez daha göstermiş oldu. 2008'de başlayan Avrupa Birliği borç kriziyle birlikte Batı Balkanların üyelik süreci sekteye uğramıştı. Bu yavaşlamadan oluşan güç boşluğu bölgede hep varlığını sürdüren diğer büyük güç Rusya tarafından doldurulmaya çalışılıyor. Ülkedeki gerilim ve kutuplaşmanın kısa sürede çözülebileceği pek olası görünmüyor. Önümüzdeki günlerde AB/NATO'nun başını çektiği Batı bloğu ile Rusya arasındaki rekabetin nasıl sonuçlanacağını gözlemleyebileceğiz.

ABD Gölgesinde “Kosova-Sırbistan Anlaşması”

Gamze Ayan Çakmak

“

ABD öncülüğündeki diyalogun Kosova ve Sırbistan ilişkilerini normalleştireceğine dair çok fazla umut bağlanmaması gerektiği hem anlaşma metninden hem de anlaşmanın imzalanış usulünden anlaşılmaktadır.

”

4 Eylül Cuma günü Washington’da Sırbistan ve Kosova arasındaki ekonomik ilişkilerin normalleşmesi konusunda "tarihi" olarak sunulan bir anlaşma imzalandı, ancak hem anlaşma metninin detayına hem de anlaşma “usulüne” bakıldığında anlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkilere gerçek bir katkı sağlamaktan daha çok ABD’nin Balkan ülkelerine yöneltilen taleplerinin bir listesine benzediğinden bahsetmek mümkündür.

Washington’daki toplantı öncesi sürece bakıldığında; anlaşma "ekonomik normalleşme" için imzalanacak bir anlaşma olarak sunulduğu halde, özellikle Sırbistan medyasında Kosova’nın bağımsızlığının tanınacağı yönünde haberler çıktı. Örneğin Sırbistan’ın ulusal gazetesi Danas’ın 3 Eylül tarihli “Yeni Parti: Vucic Kosova’nın Bağımsızlığını Çoktan Tanıdı” başlığıyla verdiği haberde muhalefet partisi Yeni Parti’nin (Nova Stranka) açıklamalarına yer vererek Kosova’nın bağımsızlığının "uzun zaman önce gerçekten tanındığını", çünkü Washington’daki toplantının nedeni olarak gösterilen ekonomik, kültürel ve benzeri konularda anlaşmanın ancak iki ayrı bağımsız devlet tarafından yapılabileceği belirtilmiş.[1] Ayrıca Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic 22 Ağustos tarihinde verdiği röportajda[2] özellikle Kosova’nın tanınması konusunun önüne getirileceği konusunda endişelerini belirtmiş. Ancak anlaşmanın sonunda

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
ABD Gölgesinde “Kosova-Sırbistan Anlaşması”
Gamze Ayan Çakmak

Belgrad ve Priştine arasında tanınma yerine Kosova ve İsrail arasında karşılıklı tanınma geldi. İsrail 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova'yı tanımayan ülkelerden biriydi. Ancak, bu anlaşmayla birlikte iki ülke arasında "diplomatik ilişkilerin normalleşmesi" yönünde adım atılmış oldu.

Nihai belge,[3] iki Balkan ülkesine çok az doğrudan fayda sağlayan, bunun yerine Orta Doğu'daki dengeyi Washington ile Tel Aviv arasındaki eksen veya daha doğrusu Kudüs arasındaki eksen lehine değiştiren birkaç nokta içeriyor. Bunlardan ilki Sırbistan ve Kosova'nın Kudüs'te büyükelçiliklerini açmayı taahhüt etmesidir. Böylelikle Sırbistan Kudüs'e büyükelçiliğini taşıyan “ilk Avrupa” ülkesi”, Kosova ise “ilk Müslüman ülke” olacak. Ayrıca iki ülke terör örgütleri listelerine Hizbullah'ı da dahil edecek. Böylelikle Washington toplantısını hem İsrail için (toplantının bir tarafı olmadığı halde) hem de Trump'ın tek taraflı Ortadoğu barış planı için bir zafer olarak değerlendirmek mümkündür.

İsrail'e yönelik bu jest, Trump yönetiminin İsrail'in dünya çapında daha derin diplomatik bağlar kurmasına yardım etme çabasının ve aynı zamanda Trump'ın yeniden seçilmek için yürüttüğü seçim kampanyasının bir parçasıdır.

Anlaşma Metni: Ekonomik İlişkiler Gerçekten Normalleşiyor mu?

Belgenin ilk maddelerinde, 2020 Şubat ayında imzalanan Belgrad ile Priştine arasında karayolu ve demiryolu

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
ABD Gölgesinde “Kosova-Sırbistan Anlaşması”
Gamze Ayan Çakmak

bağlantılarının oluşturulması ile ilgili anlaşmanın uygulanması öngörülüyor. Ayrıca, Merdare ortak geçiş noktasının düzenlenmesi, karşılıklı diploma ve sertifikaların tanınması ve her iki ülkenin de 2019 Ekim ayında Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Sırbistan arasında belirlenen bir serbest ticaret bölgesi olan "mini-Schengen" e katılması gibi maddeler bulunmaktadır. Öte yandan, iki ülke de söz konusu altyapı ve diğer projelerin inşası için ABD Uluslararası Kalkınma Finansmanı Kurumu (DFC) ile iş birliği içinde olacaktır. Bunlar, Priştine'de Sırp ve Bosna mallarına 2019 yılında getirilen %100 gümrük vergisinden sonra ticaretin normalleşmesine doğrudan katkıda bulunabilecek maddelerdir. Yine de ekonomik konularda anlaşma metninde fazla ayrıntıya yer verilmemiştir.

Son olarak, iki ülke uluslararası örgütlerde geçerli olmak üzere bir yıllık moratoryum imzaladı: Buna göre Priştine uluslararası örgütlere giriş için yeni başvurularda bulunmamayı, Belgrad ise Kosova'nın egemenliğinin tanınmasını geri çekme amaçlı diplomatik kampanyayı durdurmayı taahhüt etti. Bu madde şu ana kadar Kosova'nın bağımsızlığının ana sponsoru olan ABD açısından bakıldığında dikkat çekici noktalardan bir tanesi.

Anlaşma metnindeki diğer maddeler, Belgrad ile Priştine arasındaki siyasi normalleşmeye katkıda bulunmuyor ve ekonomik açıdan çok az şey sunuyor. Özellikle, birbiriyle ilgisi olmayan ve Balkanlar bölgesi için bazı tartışmalı konular bir araya getirilmiş. Örneğin, Kosova ve Sırbistan "eşcinselliği suç olmaktan çıkaran 69 ülke ile birlikte çalışma" sözü veriyor. Bu maddenin iki ülke arasındaki ekonomik normalleşmeyle ne tür bir

ilgisi olduğu muamma. Bununla birlikte, daha ilginç olanlar, 5G teknolojisinin yasaklanması ve halihazırda mevcut olan yerlerde ortadan kaldırma taahhüdü ve enerji arzında çeşitlilikle ilgili maddelerdir. Bunlar özellikle Sırbistan'ı ilgilendiren ve enerji/5G teknolojisi alanında Belgrad'ın Çin ve Rusya ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek maddelerdir. Bu maddeleri Balkan Yarımadası'nda son yıllarda kendini iyiden iyiye hissettiren Çin ilerleyişini durdurmak ve Trump'ın Pekin'e karşı yürüttüğü ticaret savaşının hamlelerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Bir Garip Diplomasi

Washington'da imzalanan anlaşma, metnindeki garipliklerin yanı sıra imzalanış şekli, Washington tarafından servis edilen liderlerin fotoğrafları, klasik protokollerin uygulanmaması gibi konular nedeniyle de tartışma konusu oldu.

Öncelikle kesin olan şu ki, anlaşmanın imzalanması sırasında normal protokol törenlerinden farklı garip diplomatik uygulamalar göze çarpıyordu. İlk olarak Kosova ile Sırbistan arasındaki anlaşma metni iki ülke tarafından ortaklaşa imzalanmaması yönüyle farklılık taşıyor. Her lider kendi önüne konulan nüshayı imzaladı. İmzalar atıldıktan sonra Kosova lideri Avdullah Hoti ve Sırbistan lideri Aleksandar Vucic tokalaşmadılar ve ABD başkanıyla fotoğraf çektiler. Bunlar her ne kadar yüzeysel ayrıntılar gibi görünseler de, Washington'da gerçekleşen toplantının doğası hakkında ipuçları veriyor.

Son olarak, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic'in sanki sorgulanıyormuş gibi Trump'ın önünde küçük bir sandalyede oturduğunu gösteren fotoğrafların basına servis edilmesi, Sırp kamuoyunda Vucic'in aşağılandığı ve liderlik karizmasının yerle bir edildiği gerekçesiyle çokça eleştiriliyor. Ayrıca Vucic'in, Trump'ın Sırp büyükelçiliğın Kudüs'e taşınmasını açıkladığı sıradaki tepkisi de sanki Sırp cumhurbaşkanının belgeyi okumadan imzaladığı gibi söylentilerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Diyalog Süreci Bundan Sonra Nasıl İlerleyecek?

ABD öncülüğündeki diyalogun Kosova ve Sırbistan ilişkilerini normalleştireceğine dair çok fazla umut bağlanmaması gerektiği hem anlaşma metninden hem de anlaşmanın imzalanış usulünden anlaşılmaktadır. İki ülkenin ayrı ayrı imzaladığı metin ortak bir anlaşmadan çok her ki ülkeyi ABD'ye bağlayan bir niyet mektubu görüntüsü sergilemektedir.

Öte yandan, Kosova ve Sırbistan açısından durum şu anda daha ağır görünmektedir. Aslında anlaşmadan çıkan en önemli sonuç, yani büyükelçiliklerin Kudüs'e taşınması meselesi, iki ülkenin uyum sağlamak zorunda olduğu Avrupa Birliği'nin ortak tutumuna da aykırı. AB ile uyum yolunda devam etmek için bu hafta Brüksel'de gerçek normalleşme görüşmelerine yeniden başlayan Sırp ve Kosovalı liderlerin ve Avrupa Birliği'nin bu anlaşmadan sonra nasıl bir yol izleyecekleri merakla bekleniyor.

Sonnotlar:

[1] <https://www.danas.rs/politika/nova-stranka-vucic-vec-priznao-nezavisnost-kosova/> (Erişim Tarihi:07.09.2020).

[2] <https://www.novosti.rs/vesti/politika/911381/sastanak-predstavnika-beograda-pristine-beloj-kuci-tramp-vodi-pregovore-kosovu> (Erişim Tarihi: 07.09.2020).

[3] Anlaşmanın Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksander Vucic tarafından imzalanan nüshası için bakınız:

<https://exit.al/en/2020/09/04/kosovo-and-serbia-signed-separate-pledges-not-an-agreement/>

Batı Balkanlar'da Çin - AB Rekabeti

Gamze Ayan Çakmak

“

Çin'in Batı Balkanlar'daki ekonomik ve siyasi nüfuzu, onu bölgede görece önemli olmayan bir konumdan, önemli aktörlerden biri haline dönüştürmüştür. Bu durumun değişeceğine dair de bir gösterge bulunmamaktadır.

”

2013 yılında, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, tarihi İpek Yolu üzerindeki uluslararası ticaret yollarını modern bir versiyonda birbirine bağlamayı amaçlayan 900 milyar dolarlık küresel bir proje olan Kuşak Yol Projesini açıkladı. Bu projenin bir sonucu olarak Çin, Batı Balkanlar'da nispeten yeni ama önemli bir aktör olarak ortaya çıktı.

Çin'in güneydoğu Avrupa'ya ekonomik genişlemesinin en önemli adımı, Akdeniz'in ikinci büyük limanı haline getirdiği Yunanistan'ın Pire limanını satın alması olmuştur. Nisan 2016 tarihinde Çinli Cosco şirketi, Pire Limanı'nın %67 hissesine ve ruhsat haklarına sahip olmuştur.[1] Bu, Batı Balkanlar'ı Çin'in bakış açısından yatırım için kilit bir stratejik bölge haline getirmiştir. Böylelikle Çin, Pire Limanı'ndan gelen malları Batı Balkanlar üzerinden yarım milyar tüketiciye ulaştırmak üzere Avrupa Birliği'nin ortak pazarına taşımaktadır. Buna ek olarak, Çin'in bölgedeki bir diğer önemli çıkarı da Batı Balkanlar'daki yatırımların, nihayetinde AB üyesi olması beklenen ülkelerde, ekonomik dayanaklar elde etmenin bir yolu olmasıdır.

Kuşak Yol Projesi ile Çin'in bölgede giderek artan nüfuzu, AB'ye göre Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon sürecini olumsuz etkilediği gerekçesiyle endişe yaratmaktadır. Halbuki bölge ülkelerinin Çin ile ticaretteki payı halen çok düşüktür. 2018 yılında

Çin'in Batı Balkan ülkeleriyle ticaret hacmi yalnızca 4,5 milyar dolardır. Bu rakam toplam bölgesel ticaretin yalnızca yüzde 5,5'ini oluşturmaktadır ve ticaretin neredeyse yarısı Çin'in bölgedeki stratejik ortağı Sırbistan'la gerçekleşmiştir. (2,2 milyar dolar).[2]

Bu ekonomik verilere göre Çin'in halen AB ülkeleri için ticaret hacmi bakımından rakip olmadığını söylemek mümkündür. Ancak en son 16 Eylül 2020 tarihli bir konuşmasında Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Layen; "Batı Balkanlar İpek Yolu üzerinde bir durak değil, Avrupa'nın bir parçasıdır." [3] diyerek Çin ile ilgili endişelerini açıkça belirtmiştir. Peki ticari olarak halen AB ülkeleriyle yarışamayan Çin'in bölgedeki varlığı neden AB'yi bu kadar endişelendirmektedir? Bu yazıda bu soruya yanıt aranacaktır.

AB temel olarak Batı Balkanlar'da Çin'in varlığının bölgenin entegrasyonunu olumsuz etkilediği gerekçesiyle Çin'i üç bakımdan suçlamaktadır. Bunlar; ülkeleri borca hapsederek kendine bağımlı hale getirmek (sözde "borç tuzağı diplomasisi"), AB'ye uyum çerçevesinde sağlanması gereken çevre standartlarını (katı atık yönetimi, temiz su, atık su ve hava kalitesi ile ilgili standartlar) düşürmek ve bölgenin en önemli sorunlarından birisi olan yolsuzluğun sürmesine neden olmak.

AB'ye göre Çin'in bölgede etkisini artırmasının en önemli aracı "borç tuzağı diplomasisi"dir. "Borç tuzağı diplomasisi" Çin tarafından gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkeleri gerçekçi

bir şekilde geri ödemeyi asla başaramayacakları büyük altyapı projeleri için kredi almaya mecbur bırakması olarak tanımlanan ve daha çok Batı tarafından Çin'e yönetilen eleştirel argümanlar bütünüdür.[4] Bunun bir sonucu olarak, bu ülkeler ekonomik olarak Çin'e bağımlı hale gelirler ve bu da onları Çin'in siyasi etkisine karşı savunmasız hale getirir. Halbuki Çin'in borç verdiği ülkelerin çoğu Batı ülkelerine halihazırda borçlu durumdadır. Ayrıca Batı Balkanlar açısından bakıldığında bölge ülkeleri gerçekten altyapı yatırımlarına ihtiyaç duymaktadır ve Çin bu ihtiyacı hızlı ve ucuz bir şekilde karşılamaktadır.

Batı Balkanlar'daki en göze çarpan borç tuzağı diplomasisi örneği olarak, Çin'in Karadağ'daki otoyol projesi gösterilmektedir. Bu otoyol, Karadağ'ın liman kenti Bar'ı Sırbistan'ın başkenti ve Batı Balkanlar'ın en büyük şehri olan Belgrad'a bağlamak için tasarlanmıştır. Bu projenin üç aşamasından ilki, Karadağ'a yaklaşık 1,3 milyar Euroya mal olmuştur, bu da Karadağ'ın 2018 GSYİH'sinin dörtte birine eşittir[5]. Karadağ'ın Çin İhracat-İthalat Bankası'ndan aldığı kredi, ülkenin GSYİH / borç oranının yüzde 80'in üzerine çıkmasına neden olmuştur.[6] Bu artış, Karadağ'ın borç sorununun "çok büyük" olmasına ve Karadağ'ın borç sıkıntısı ve kredi temerrüdüne çok duyarlı hale gelmesine yol açmıştır.[7] Çin'in Karadağ ile ilgili niyetinden bağımsız olarak AB, hem Çin tarafından birçok konuda etki altına alınabilecek hem de borç durumu giderek kötüleşebilecek yeni bir üye devleti benimsemekte tereddüt etmektedir.

AB'nin suçlamalarından ikincisi, Çin'in bölge ülkelerinin çevre standartlarını düşürmesi ile alakalıdır. AB entegrasyonunun bir

parçası olarak Batı Balkan ülkeleri, çevre politikalarını ve kirlilik standartlarını AB ülkeleri ile uyumlu hale getirmek için tasarlanan Enerji Topluluğu Antlaşması'na (ECT) katılmıştır.[8] Anlaşma genel olarak fosil yakıtların kullanımının azaltılması ile ilgilidir. Bu anlaşmaya göre iklim açısından en yeni ve en gelişmiş kömür santralleri bile kurulamayacak ve mevcut santrallerin de önümüzdeki yıllarda aşamalı olarak kaldırılması gerekecektir. AB'nin 2030 yılına kadar Avrupa'nın yarısının yenilenebilir enerjilerle güçlendirilmesi için bir plan hazırladıkları gerçeği göz önüne alındığında konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bu konuyla ilgili bölgedeki en önemli tartışma Çin'in Bosna Hersek Tuzla'daki bir kömür santrali yatırımında yaşanmıştır. Bosnalı liderler, bu yatırımı eski santralin yerini alacağı ve daha az kirliliğe neden olacağı için desteklemesine rağmen; AB perspektifinden bakıldığında bu yatırım Bosna'nın AB hedefine zarar vermektedir. Bosna hükümetinin bu kömür santralinin maliyetinin çoğunu ödeyeceği kredinin onaylanması üzerine, AB Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakereleri Komiseri Johannes Hahn Bosna'nın uluslararası anlaşmalara ve AB kurallarına bağlılığı hakkında ciddi endişeleri olduğunu belirtmiş ve bu konunun AB katılım sürecinin aşamalarından biri olan katılım müzakerelerinde kesinlikle daha yakından inceleneceğini" ifade etmiştir. [9]

Buna ek olarak, Enerji Topluluğu Sekreterliği, bu anlaşmanın ECT'nin devlet yardımı ile ilgili hükümlerini ihlal ettiği suçlamasıyla da Bosna hükümetini sorgulamıştır.[10] Çin, bazı Batı Balkan ülkelerinin AB'ye olan çevresel taahhütlerini yerine

getirmek istememelerinden doğrudan sorumlu tutulamazken, Kuşak Yol Projesi kısa vadede alternatif bir kalkınma yolunu tercih eden siyasi liderlere fırsatlar sunarak bölgede AB'ye gizliden gizliye meydan okumaktadır.

Avrupa'nın Çin ile ilgili suçlamalarından sonuncusu ise bazı Çin şirketlerinin adının bölgede yolsuzluk iddialarına karışması ile ilgilidir. Yolsuzlukla mücadele reformu, Batı Balkanların AB'ye katılımı için temel gereklilikler arasındadır. Batı Balkanlarda yolsuzlukla mücadele için Avrupa Parlamentosu tarafından yayınlanan bir raporda yolsuzluğun Batı Balkanlar'da AB hedeflerinin önündeki en büyük engellerden biri olduğu ve demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi AB'nin temel değerlerine tehdit oluşturan ve iyi yönetim ile ekonomik kalkınmayı baltalayan bir olgu olduğu belirtilmiştir.[11]

Çin ile ilgili yolsuzluk suçlamalarından en önemlisi Kuşak Yol Projesi sözleşmelerinde ihale süreçlerini şeffaf bir şekilde yürütememesi ile ilgilidir. Bunun en önemli örneği, Çin devletine ait bir firma olan Sinohydro'nun Kuzey Makedonya'da iki otoyol inşa etmek için imzaladığı sözleşmedir. 2015'teki büyük telefon dinleme skandalında,[12] Kuzey Makedonya'nın eski Başbakanı Nikola Gruevski ve Ulaştırma Bakanı Mile Janakieski'nin, Sinohydro'nun yaklaşık 25 milyon Euro rüşvet vermeye istekli olması nedeniyle ihaleyi Sinohydro'ya vereceği ortaya çıkmıştı.[13] Sinohydro şirketi daha önce de hem Dünya Bankası hem de Afrika Kalkınma Bankası[14] tarafından kamusal yolsuzlukla bağlantılı olduğu gerekçesiyle kara listeye alınmıştır.

Bu vaka, AB perspektifinden bakıldığında Kuşak Yol Projesi'nin Batı Balkanlar'daki yaygın yolsuzluğu daha da teşvik ettiği şeklinde okunmakta ve bölgenin AB üyeliği geleceğinin gerçekleştirilmesi için ciddi reformların yapılması gerektiğini göstermektedir.

Bu suçlamaların yanı sıra AB'yi Çin ile ilgili endişelendiren bir diğer konu da Çin'in Batı Balkanlar'daki nüfuzunu artırmak için "yumuşak güç" araçlarını etkin bir şekilde kullanmaya başlamış olmasıdır. Batı Balkan hükümetleri, ekonomik kalkınma ve altyapı geliştirme yatırımları için güvenilir bir ortak olarak görülen Pekin'e başvurmaya devam etmektedir. Çünkü Çin projeleri, siyasi döngülerle kolayca uyumlu hale getirilebilmekte ve şeffaf ve pazar odaklı satın alma kararları yerine yukarıdan aşağıya alınan hızlı kararlarla bölgedeki karar vericilerin patronaj ağlarını beslemelerine ve kısa vadeli seçim avantajlarını artırmalarına olanak tanımaktadır.

Çin'in bölgede artan ekonomik ve siyasi nüfuzu aynı zamanda bölge halkının algısını da Çin lehine şekillendirmektedir.[15] Dost ülkelerden oluşan bir topluluk oluşturmak amacıyla Pekin, alt yapı yatırımlarının yanı sıra bölgenin her başkentinde bulunan Konfüçyüs Enstitülerinden, ticaret odalarına ve kültür merkezlerine kadar kültürel diplomasiye büyük yatırımlar yapmaktadır.

Çin'in bölgedeki nüfuzunun temel itici gücü, kendi kalkınma modelinin sermayesini bir "ekonomik mucize yaratan" olarak

kullanması, beklentileri artırması ve Batı Balkanlar'a zenginlik getirme kabiliyetini başarıyla romantize edebilmesidir. Bu durum, AB'yi kendilerinden daha zayıf kurumlara sahip devletler olarak gördükleri Batı Balkan ülkelerinin Çin'in etkisine kolay girebilecekleri ve böylelikle Çin'in bölgede Batı'nın ve AB'nin "sistemik rakibi"[16] olabileceğinden dolayı korkutmaktadır.

Çin'in Batı Balkanlar'daki artan varlığı bir kaçınılmazlık değil, daha çok AB'nin kendisinin yarattığı iktidar boşluğunun doğrudan sonucudur. Son yıllarda, AB'nin genişlemesine karşı pek çok eleştiri getirilmiştir.[17] Hatta 2007 yılında AB'ye üye olan Bulgaristan ve Romanya'nın henüz üyelik için hazır olmadıkları, yolsuzluk ve organize suç sorunlarıyla boğuştukları gibi eleştiriler de pek çok Avrupalı lider ve vatandaş tarafından dile getirilmiştir. Bu eleştiriler 2008 Eurozone Krizi ve özellikle Batı Balkanlar'ın ekonomileri üzerindeki sert etkileri nedeniyle daha da artmıştır. Ancak bu durum Batı Balkanlar'ın entegrasyonunun AB'nin temel çıkarları ve değerleri açısından çok önemli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Almanya Şansölyesi Angela Merkel 2019 yılındaki bir konuşmasında "Batı Balkanlar'daki devletlerle birlikte gerçek anlamda birleşik bir Avrupa olacağız" demiştir.[18]

Birkaç yıl içinde Çin'in Batı Balkanlar'daki ekonomik ve siyasi nüfuzu, Çin'i bölgedeki görece önemli olmayan bir konumdan, en önemli yabancı güçlerden biri haline dönüştürmüştür. Bu durumun yakın zamanda değişeceğine dair de hiçbir gösterge bulunmamaktadır. Şu anda büyük bir yol ayrımında bulunan AB, "Batı Balkanlar'ın kendi etki alanı içinde kalmasını sağlamak için

gerekli önlemleri alacak mıdır yoksa Çin'in bölgeyi şekillendirmesine izin mi verecektir?" bekleyip, göreceğiz.

Sonnotlar:

- [1] <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201604081022043640-yunanistan-pire-limani-cin/> , (Erişim Tarihi:23.09.2020).
- [2] <https://comtrade.un.org/> (Erişim Tarihi: 16.09.2020).
- [3] <https://www.telegraf.rs/vesti/svet/3238007-ursula-fon-der-lajen-zapadni-balkan-je-deo-evrope-a-ne-stanica-na-putu-svile> , (Erişim Tarihi: 16.09.2020)
- [4] <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-08-25-debunking-myth-debt-trap-diplomacy-jones-hameiri.pdf> , (Erişim Tarihi: 16.09.2020)
- [5] <https://www.ft.com/content/d3d56d20-5a8d-11e9-9dde-7aedca0a081a> , (Erişim Tarihi: 16.09.2020).
- [6] <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/05/21/pr18187-montenegro-imf-executive-board-concludes-2018-article-iv-consultation> (Erişim Tarihi: 16.09.2020).
- [7] John Hurley, Scott Morris, and Gailyn Portelance, "Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective", (<http://www.iberchina.org/files/2018/debt-implications-belt-and-road-initiative.pdf>).
- [8] Anlaşma metni için bkz: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A127074>
- [9] <https://www.reuters.com/article/us-bosnia-eu-energy/eu-official-criticizes-bosnias-backing-of-chinese-power-loan-idUSKBN1QU1JD> , (Erişim Tarihi: 17.09.2020).
- [10] <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2019/03/26.html> , (Erişim Tarihi: 17.09.2020).

[11] Rapor için bkz:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599417/EPRS_BRI\(2017\)599417_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599417/EPRS_BRI(2017)599417_EN.pdf) .

[12]

<https://www.nytimes.com/2015/06/22/world/europe/macedonia-government-is-blamed-for-wiretapping-scandal.html> , (Erişim Tarihi:17.09.2020).

[13] <https://balkaninsight.com/2015/03/26/tapes-macedonian-pm-entangled-in-large-scale-corruption/> , (Erişim Tarihi:17.09.2020)

[14] <https://www.herald.co.zw/afdb-blacklists-sinohydro/> , (Erişim Tarihi:17.09.2020).

[15] <https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2018/06/China-Image-in-CEE-2018.pdf> , (Erişim Tarihi:19.09.2020).

[16] <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf> , (Erişim Tarihi:19.09.2020).

[17] Örneğin Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un Batı Balkanlar genişlemesiyle ilgili eleştirisi için bkz:

<https://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-pours-cold-water-balkans-eu-membership-enlargement/> ,(Erişim Tarihi:19.09.2020).

[18] <https://www.politico.eu/article/german-chancellor-angela-merkel-truly-united-europe-includes-western-balkans/> , (Erişim Tarihi:21.09.2020)

Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı: Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü

Tahsin Yamak*

“

COVID-19 salgınının, küresel çapta bir sağlık krizinin ötesinde, hatta ABD ile Çin arasında süregelmekte olan küresel hegemonya mücadelesinin gidişatını etkileyebilecek büyüklükte bir gelişme olduğu görülmektedir.

”

Bu çalışma ile doksanlı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla bertaraf olan soğuk savaş düzeni ve iki kutuplu dünya düzeninden sonra bu mücadelenin galibi ABD öncülüğünde ortaya konulan ve devlet mekanizmasına ekonomide düzenleyici, dağıtıcı ve girişimci bir rol verilmek suretiyle oluşturulan ve devlete etkin ve fakat minimal bir rol biçen neo liberal anlayışının karşılaştığı en büyük krizlerden birisi olan COVID-19 pandemisindeki durumu ele alınmış; özelde bu devlet modelinin içine düştüğü açmazlar genelde ise neo liberal sistemin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve bunun muhtemel sonuçları, küresel sistemin doksanlardan günümüze karşı karşıya kaldığı diğer kriz durumları ve buna yönelik geliştirilen çözümlerden de istifade edilmek suretiyle analize konu edilmiştir. Bu bağlamda, COVID-19 salgınının küresel sistemin yapısında meydana getireceği etkilerin neler olabileceği, uygulanmakta olan sistemin bu şartlarda devam edip edemeyeceği, devam etmesi halinde yaşaması muhtemelen değişimlerin neler olacağı ve bu değişimin hangi yönde olabileceğine yönelik çıkarsamalarda bulunulmuştur.

* Doktor, tahsinyamak@gmail.com

İki Kutuptan Tek Kutba Yeni Dünya: Neo Liberal Sistemin Sac Ayakları

İmparatorlukların dağıldığı ve yeni ulus devletlerin ortaya çıktığı, çok sayıda insanın mağduriyetine neden olan I. Dünya Savaşı ertesinde, ülkeler arası sorunların nihai olarak çözüme kavuşturulması, küresel barışın temin edilmesi ve yeni bir dünya düzeninin temin edilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Dünya barışını korumak ve ülkeler arası iş birliğini sağlamak amacıyla 10 Ocak 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti bu yöndeki en önemli gelişmelerden birisidir. Ancak, dönemin önemli devletleri ABD ve SSCB'nin cemiyete yönelik destek ve/veya katılım sorunları/ikilemleri ile Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarının tahkim edilmesine yönelik tutumlar, cemiyete Avrupa merkezli bir görünüm kazandırmış, bu durum ise cemiyetin evrensellik iddiasını zayıflatarak etkisinin azalmasına küresel sorunlar karşısında ciddi bir varlık gösterememesine neden olmuştur. Diğer yandan, savaşın sonlarında ortaya çıkan hatta savaşın sonlandırılmasında etkisi olduğu ifade edilen İspanyol Gribi pandemisi, 18 ay içinde dünya genelinde 50 milyondan fazla insanın ölümüne sebebiyet vererek, savaş sonrası ağır yaptırımlar içeren antlaşmalar ile büyük ekonomik sorunlar ile baş başa kalan devletler için ek bir külfet/sorun daha yaratmıştır.

Tüm bu sorunların yanı sıra, 1929 yılında New York borsasında yaşanan büyük düşüş ile kendisini gösteren ve Büyük Buhran/Depresyon/Bunalım olarak anılan mali kriz, dünya savaşından kısmen az etkilenen ve dolayısıyla yüksek refah düzeyinde bulunan başta ABD olmak üzere diğer ekonomik bölgeleri ciddi şekilde etkilemiş ve bu durum 1930'lu yıllar

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

boyunca sürerek dünya geneline yaygın küresel ekonomik bir krize dönüşmüştür. Ödemekte oldukları savaş tazminatları dolayısıyla sıkıntılı günler geçiren Avrupa devletleri ise ortaya çıkan bu ekonomik kriz ile birlikte büyüyen bir kriz sarmalı içerisine girmişlerdir. Bu kaotik atmosferde Avrupa kıtası içerisinde özellikle Almanya'da Nazizm ve İtalya'da, Faşizm gibi aşırı milliyetçilik içeren, ekonominin güçlendirilmesi ve ordunun tekrar kurulması gerekliliğine vurgu yapan otoriter/totaliter diktatörlüklerin güçlenmesi ülkeler arası çatışmaların artmasına sebebiyet veren bir başka faktör olarak ön plana çıkmıştır.

Dünya savaşları arası dönemde güçlenen tüm bu istikrarsızlık eğilimleri, 1 Eylül 1939'da Nazi Almanya'sının Polonya'yı işgal etmesi ile zirve noktasına ulaşmış ve Nazilerin bu girişimi 1939-1945 yılları arasında süren ve birçok devletin yer aldığı İkinci Dünya Savaşının fitilini ateşlemiştir. Atom bombasının ilk kez kullanıldığı, kitlesel ölüm kamplarında birçok insanın can verdiği ve 8 Mayıs 1945'te Nazilerin resmi olarak koşulsuz teslimleri ile nihayete eren bu savaşın sonucunda 50 milyondan fazla sivil/asker hayatını kaybetmiştir. Bu kanlı savaşın sonucunda ise dengelerin yeniden kurgulandığı, sınırların tekrar ele alındığı, güç odaklarının el değiştirdiği yeni bir dünya düzeni fikri ortaya çıkmıştır. Bu noktada, hâlihazırda iki süper güç konumunda olan ABD ve SSCB, kurulması planlanan yenedünyanın iki önemli aktörü olarak ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda ABD, dünyanın diğer ülkeleriyle ekonomik ittifaklar kurmak; SSCB ise daha çok rejim ihracınca bulunmak yolunda bir politika tercihinde bulunmuştur. İç ve dış borç cenderesi altında sıkışan devletler ise kendi siyasi ve ekonomik tercihleri uyarınca ABD

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

öncülüğündeki Batı ile SSCB öncülüğündeki Doğu bloğu arasında bir tercih yapmak durumunda kalmışlardır.

ABD'nin mali, ekonomik ve teknik yardımları ile ideolojik angajmanını yükselttiği bu dönemde, savaşın galip devletleri tarafından ülkeler arası anlaşmazlıkların sonlandırılması, güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi ve ileride oluşabilecek muhtemel savaşların önlenmesi amacıyla 24 Ekim 1945'te, ekonomik, toplumsal ve kültürel işbirliği oluşturmak maksatlı uluslararası bir örgüt olarak Birleşmiş Milletler kurulmuş, diğer yandan IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi yine uluslararası ekonomik kurum/kuruluşlar ile küresel işbirliği ve dış ticaret artışına dayalı bir işbirliği modeli kurgulanmaya çalışılmıştır.

Ancak yenedünya idealine dair tüm bu fikirler, süper güç ABD öncülüğündeki Batı ile bir diğer süper güç olan SSCB öncülüğündeki Doğu bloğu arasındaki gerginliklerin azalmasına neden olamadığı gibi yer yer sıcak çatışma boyutuna evrilmesini de engelleyememiştir. 1947'den 1991'e kadar devam eden ve "Soğuk Savaş" dönemi olarak adlandırılan, uluslararası siyasi ve askeri gerginlik süreci, doksanlı yıllara gelindiğinde Komünist Doğu Bloğunun temsilcisi SSCB'nin dağılması ile bertaraf olmuş, kutuplar arası mücadelenin galibi konumunda olan Kapitalist Batı Bloğunun öncüsü ABD'nin küresel ideolojik angajmanı ise bu tarihten sonra önemli ölçüde artmıştır.

1990'lı yıllardan sonra gelişen, 21'inci yüzyılda etkisini büyük ölçüde arttıran, bilginin temel kaynak halini aldığı, sürekli öğrenme odaklı toplumsal yapının oluştuğu, iletişim ve ulaşımın yaygınlaştığı küreselleşme olarak adlandırılan bu süreçte,

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

sermayenin tüm çeşitleri dünya ölçeğine yayılmış, devlet ve piyasa arasındaki sınırlar keskinleştirilmiş ve böylelikle önceleri devlet küçültülerek ve büyük ölçüde ekonomiden ayrılarak, sınırlı bir alana hapsedilmiş/çekilmiş, hâkim/galip ideoloji konumunda olan neo liberal uygulamaların kurumsallaştırılması sağlanmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise küresel/bölgesel/yerel istikrarsızlık unsuru oluşturan/yaratan gelişmelerin/krizlerin/çatışmaların neden olduğu tecrübelerin de etkisiyle devletin ekonomideki düzenleyici/denetleyici rolü ön plana çıkarılarak /güçlendirilerek, devlet-toplum-piyasa ilişkilerinde politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve sair boyutlarıyla büyük/önemli bir paradigma değişikliğine gidilmiştir.

Küresel Krizler: Değişen Dünya Sistemi, Dönüşen Devletler

Teorik temelleri 1789 Fransız Devrimine dayanan liberal devlet anlayışı, dünya savaşları sonrası süreçte ortaya çıkan uygulama başarısızlıkları dolayısıyla önemli yapısal kırılmalara/krizlere konu olmuştur. Bu fiili durum da devletin ekonomiye kapsamlı müdahalelerini öngören refah devleti anlayışının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Soğuk Savaşın nihayete ermesi akabinde gelişen küreselleşme olgusu ise ekonomik, siyasal ve kültürel anlamda devlet aygıtını etkileyen bir hal almış ve bu durum devletin ekonomideki rolünü büyük ölçüde sınırlayan ve minimal bir rol veren sınırlı devlet anlayışının yeniden gündeme gelmesine ve popüler olmasına sebebiyet vermiştir. Ancak devlet-piyasa-toplum ilişkilerinde temel bir değişimi öngören bu durumun, gerek eski Doğu Bloğu ülkelerince yeteri ölçüde kabul görmemesi gerekse de “devlete karşı piyasa/piyasaya karşı devlet” şeklinde verimsiz bir tartışmaya dönüşmesi nedeniyle

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

neo liberalizmin sahibi/savunucusu konumunda olan küresel hegemon güç ABD ile öncülüğündeki uluslararası kurum/kuruluşlar, devlete dair görüşlerini revize etmek durumunda kalmışlardır.

Bu bağlamda, belirleyici konumda olan IMF/UPF ve WB/DB gibi kuruluşların 90'lı yılların ortalarından itibaren çalışma dokümanları ele alındığında, devlete yeni ve farklı rol tanımının yapıldığı/verildiği görülmektedir. Özellikle Dünya Bankasının World Development Report 1997: Refocusing on the Effectiveness of the State ile World Development Report 1997: The State in a Changing World adlı raporları incelendiğinde, her ülkenin sahip olduğu farklı/özel şartları sebebiyle birbirinden farklılık gösteren büyüklüklerine ihtiyaçları olduğu, bu durumda her ülkenin kendine en uygun olan devlet büyüklüğünü kendisinin belirlemesi gerektiği ancak önemli olanın devletin büyüklüğü değil üstlenmiş olduğu görevleri etkin bir şekilde yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede devlete, mal ve hizmetleri doğrudan sunma yönünde değil ekonomik aktiviteleri kolaylaştırıcı olarak büyüme ve kalkınmanın merkezinde etkin bir rol/görev tanımlanmıştır. Katılımcı, şeffaf ve esnek bir bürokratik yapıya sahip olan ve küresel yönetim ilkelerine/kurumlarına/uygulamalarına dayalı olarak çalışan bu etkin devletin, toplumsal taleplere zamanında ve yerinde cevap verebileceğinin ortaya konulduğu bu model ile küresel ekonomide meydana gelen değişimlerle, politik bir mekanizma olan devletin, diğer bir ifade ile piyasa ile devletin uyumlaştırılması hedefi sağlanmaya çalışılmıştır.

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

İktisadi anlamda piyasa ekonomisini siyasi anlamda ise demokratik yönetim anlayışını ön plana çıkararak etkin devlet modeli, özellikle Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ekonomik ve siyasi anlamda bütünleşmiş ülkelerin ya da diğer sosyalist devletlerin dönüşmesi noktasında istenilen sonucu tam verebilmiş değildir. Ancak bu ülkeler, süreçten büyük ölçüde etkilenmek suretiyle küresel ekonomik sistemle uyumlu, buna karşılık devletin ekonomik hayattaki etkilerinin büyük ölçüde azalmadığı ve otoriter yönetimlerin iktidar gücünü sürdürdükleri yeni nesil kapitalist devletler olarak, tahkim edilen bu yenedünya sisteminde -Çin örneğinde olduğu gibi- yıllar itibariyle etki alanı yükselen ve küresel sorunlar ile mücadele etme kapasitesine sahip bulunan küresel ekonomik bir güç konumunu dahi elde etmeyi başarmış gözükmektedir.

Toplum-devlet ilişkilerinin sınırlarının yeniden tanımlandığı bu dönemde, küreselleşme olgusunun serbest dolaşım öngörüsü ile üretim faktörlerini tesir altına almasıyla birlikte ekonomik aktiviteler coğrafi sınırları aşacak şekilde artmış, ulusal finans piyasalarını ayıran sınırlar ortadan kalkmış, uluslararası sermaye akımları artmış ancak öngörüldüğü ve beklendiği üzere dünya barışı ideali gerçekleşebilmiş, dünya geneli servet ve gelir dağılımı adaleti tesis edilebilmiş gözükmemektedir. Küreselleşmenin etki alanını güçlendirip hızla yayıldığı çoğu kez kuralsız ve denetimsiz piyasa anlayışının hâkim olduğu bu süreçte, ekonomik kaynaklı birçok kriz oluşmuş, gelişmiş ve derinleşmiş olup çoğu kez de dünya geneline etki eder bir hale bürünmüştür. Bu bağlamda, Meksika ve Arjantin Krizleri ile Güneydoğu Asya Krizi ve nihayet ABD’de 2007 yılı Ağustos ayında başlayan, 2008 yılı Eylül ayında büyük bazı mali

kuruluşların iflas etmesiyle derinlik ve yaygınlık kazanan, 2008 Küresel Finansal Krizi, tüm dünyayı olumsuz etkileyen krizler olarak ön plana çıkmıştır.

Birçok ülkeyi tesiri altına alan dünya çapındaki bu krizler, piyasa ekonomisinin “görünmez el” ile her şeyi düzenleyeceği, sorunlara çare üreteceği ve adaleti/eşitliği sağlayacağı/temin edeceği yönündeki tezlerin büyük ölçüde akamete uğramasına, piyasa ekonomisinin ve neo liberal ideolojinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu süreçte, küresel ekonomik sisteme entegre bir konumda olan ancak devlet-piyasa ilişkilerinde devletin her daim güçlü konumunu sürdürdüğü, başta Çin olmak üzere, açık kapı politikaları/devlet kapitalizmi uygulamalarında bulunan devletlerin, küresel krizler ile baş etme kapasiteleri, nispeten başarılı ekonomik performansları ile küresel hegemonya mücadelesinde var olma/belirleyici konumda bulunma istekleri/iştahları dikkat çekici bir görünüm kazanmıştır. Bu durum ise devletin ekonomideki rolünün yeniden gözden geçirilmesi ve küresel sistemin rehabilite edilmesi ve/veya yeniden tahkim edilmesi yönündeki taleplerin ve görüşlerin çoğalmasına, diğer bir ifade ile “tarihin sonu tezinin” tekrar tartışmaya açılmasına neden olmuş gözükmektedir.

COVID-19 Salgını ve Neo Liberal Sistem: Yeni Bir Dünya Mümkün mü?

Yaşanan tüm bu kritik gelişmelerin yanı sıra küresel sistemin öncü ya da edilgen aktörleri, Aralık 2019'da Çin'in büyük şehirlerinden Wuhan'da ortaya çıkan ve hızla dünya geneline yayılan COVID-19 pandemisi ile yüzleşmiş ve o tarihten bugüne

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

küresel bir sağlık krizi ile de mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Yazının kaleme alındığı an itibariyle dünya genelinde 25 milyondan fazla insanın enfekte olduğu ve 850 binden fazla kişinin ise hayatını kaybettiği, buna rağmen ne zaman nihayete ereceği, önlenmesine yönelik aşının hangi süreçte bulunacağı ve/veyahut tedavisine ilişkin ilaçların ne şekilde temin edileceği tam olarak belli olmayan bu salgın, son 100 yıldır eşi görülmemiş büyüklükteki bir sağlık krizini ifade etmektedir.

COVID-19 salgını hâlihazırda dünyayı ve dolayısıyla küresel ekonomik sistemi tehdit etmeye devam etmekte olup öncelikle insan sağlığına olmak üzere istihdamına ve refahına büyük zarar vermektedir. Sağlık sistemine doğrudan etkisinin yanı sıra salgının ekonomik bağlamda ilk etkisi finansal piyasalar üzerinde olmuş ve COVID-19 salgını küresel çapta kapsamlı ekonomik maliyetlere sebebiyet vermiştir. Bu alanda yapılan pek çok araştırma, 2020 yılında dünya ekonomisinin büyük oranda küçüleceğini, bu durumun ilerleyen yıllarda da etkisini hissettireceğini ve eğer ki ikinci bir dalga gelişir ise bu durumun daha dramatik sonuçlarının olacağını, ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler ise ülkeden ülkeye değişim gösterse de salgının küresel yoksulluğu ve eşitsizliği arttıracaklarını ifade etmektedir.

Yine bu alanda üretilen çalışmalarda, COVID-19 salgınının 2008 küresel finans krizinden daha kötü sonuçlanacağına yönelik değerlendirmelerde bulunulduğu, pandemi ile ortaya çıkan sağlık ve sosyal güvenlik sistemindeki açmazların, devlet fonksiyonuna olan bakışın tekrar sorgulanmasına neden olacağına ilişkin

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

çıkarsamalara yer verildiği ve ikinci dünya savaşı sonrası yıllardan yetmişlerin ortasına kadar en parlak dönemini yaşamış sosyal refah devleti uygulamalarına tekrar dönülmesi gerektiğine yönelik çıkarsamaların yapıldığı görülmektedir.

Esasen pandeminin ilan edildiği 11 Mart 2020'den bu yana gelişmeler izlendiğinde, COVID-19 salgınının, küresel çaptaki sağlık krizinin ötesinde ve son dönemde yoğunlukla ABD ile Çin arasında süregelmekte olan küresel hegemonya mücadelesinin gidişatını dahi etkileyebilecek büyüklükte bir gelişme olduğu görülmektedir. Diğer yandan, bu krizin bir barış projesi olarak devam eden Avrupa Birliği başta olmak üzere küresel işbirliklerinin (BM, NATO, DB, IMF vd.) ve ortaklıkların bu tarz kriz durumlarına karşı bir acil eylem planlarının bulunmadığını, önemli koordinasyon eksikliklerine ve uzlaşmazlıklara sahip olduklarını da çok açık bir biçimde ortaya koymuştur. Hatta aynı birliktelik içerisindeki devletlerin birbirlerine dahi karşı giriştikleri hamlelerden, kriz durumlarında ulus-devlet fikrinin birliktelik/ortaklık anlayışına galip geldiği, rasyonel ortak hamlelerden ziyade devletlerin ihtiyaçları ekseninde gelişen politika setlerinin realize edildiği ve uygulandığı, müşahede edilmektedir.

Bununla birlikte, başta salgının ortaya çıktığı ve bu nedenle sorumluluğu bulunduğu yönünde eleştirilere muhatap olan Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere, bazı küresel/bölgesel güçlerin söz konusu kaotik ortamı/durumu kendi lehlerine çevirmek maksatlı hamlelere giriştikleri ve salgından büyük ölçüde etkilenen ancak yeterli sağlık/sosyal güvenlik kapasitesine sahip

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

olmayan devletlere çeşitli yardımlarda buldukları görülmektedir. Her ne kadar, Türkiye gibi tamamen insani ve herhangi bir ayırım olmaksızın hemen her ülkeye yardım etme gayretinde olan az sayıda ülke bulunmaktaysa da, esasen insani yardım temalı bu girişimlerin önemli bir bölümünün, kontrollü bir yumuşak güç hamlesi olduğu, diplomatik kaygılar taşıdığı, bölgesel ve küresel hegemonya mücadelesinde öne çıkma ve etki alanını genişletme maksatlı olduğu da müşahade edilmektedir.

Diğer yandan, imalat sanayi üretiminde Doğu Asya'ya olan aşırı bağımlılığın küresel tedarik zincirleri için son derece riskli olduğu ve gerekli durumlarda yapılması elzem üretimler için yerli sanayinin tamamen tasfiye edilmesinin ise (salgının ilk günlerinde devletler arasında yaşanan tıbbi ve cerrahi maske kapma/el koyma savaşlarından) ciddi risk unsurları teşkil ettiği hususları da bu krizin ders alınması gereken en önemli çıktılarından birisine karşılık gelmektedir.

Bunların yanı sıra, tüm dünyayı etkileyen COVID-19 salgını sürecinde, bu alanda yetkisi bulunan Dünya Sağlık Örgütünün, potansiyeli ve fiili kapasitesi de net bir şekilde anlaşılmiş bulunmaktadır. Örgütün, salgına karşılık gelen geç tepkileri, başta ABD Başkanı Trump olmak üzere pek çok ülkenin tepkisine neden olmuştur. Hatta Trump, salgınının kontrolden çıkmasından başta Çin olmak üzere DSÖ'yü sorumlu tutarak, güçlü reformlar yapılmaması halinde Dünya Sağlık Örgütü'ne sağladığı fonları "kalıcı olarak" donduracağını ifade etmiştir.

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

Özetlenecek olur ise COVID-19 salgını sonrası, siyasi, iktisadi ve toplumsal sonuçları itibariyle eski dünya sistemine -bütün unsurlarıyla olmasa da- veda edeceğimiz ve yeni dengeler üzerinde kurgulanmış bir dünya sistemine ise merhaba diyeceğimiz, büyük ölçüde ortaya çıkmış durumdadır. Bu bağlamda belki de salgının en güçlü etkisi, küreselleşmenin karşılıklı toplumsal fayda ve refah sağladığı, krizler ile baş etme kapasitesinin yüksek olduğu ve küresel yönetim kurumlarının ise sorunların üstesinden gelme noktasında kilit öneme haiz olduğu fikrinden genel olarak insanların/devletlerin uzaklaşmasını temin edecek olması ihtimalidir.

Diğer yandan, ABD Başkanı Trump'ın "Önce Amerika/America First" sloganı ile somutlaşan ve küresel liderlikten vazgeçme iradesi yönünde şekillenen fikrinin/doktrininin, 3 Kasım 2020'de gerçekleşecek olan Başkanlık seçimini tekrar kazanması halinde, salgın süreci ile birlikte hız kazanacağı ve bu durumun ise hegemon küresel tek gücün yerini, kısmi küresel etkiye sahip bölgesel odakların ve/veya güçlerin alması olasılığıdır. Bununla birlikte, salgının gücün Batı'dan Doğu'ya kaymasını hızlandıracağı ve milliyetçilik fikirlerini pekiştireceğine dair öngörüler çerçevesinde, pandeminin olumsuz etkilerini bertaraf etmek maksatlı hamlelerini her geçen gün arttıran Çin'in, Asya Pasifik bölgesinden başlamak üzere küresel etkinlik düzeyini arttırması da önemli olasılık olarak ön plana çıkmaktadır. ABD'nin etkisini azalttığı ve AB'nin "sistemik rakip" olarak tanımladığı Çin'in ise etkisini arttığı yeni küresel sistemde, salgın sürecinde büyük özgüven ve üyeleri arasında ise karşılıklı güven problemi/bunalımı yaşayan AB'nin, küresel barış projesi rolünü uzun uzadıya sürdürmesi daha da zorlaşacaktır.

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Neo Liberalizmin Küresel Salgınla İmtihanı:
Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Tefekkürü
Tahsin Yamak

Halen bölgesel güç konumunda olan devletlerin etki alanlarını genişletmek maksatlı hamlelerini yoğunlaştırmalarının olası bulunması dolayısıyla çeşitli bölgelerde sıcak çatışma ihtimalinin yüksek olduğu bu dönüşüm sürecinde, etki alanı sınırlı devletlerin ise içe dönük, korumacı ve sosyal refahı/sağlığı öncülleyen hamleleri yoğunlaştırmaları dolayısıyla toplumsal özgürlükleri kısmen/tamamen kaldırılabilirdikleri politika setleri geliştirecekleri, bu bağlamda ekonomide devletin nispi ağırlığını yükseltecekleri, değerlendirilmektedir. Bu durumun söz konusu ülkelerde, otoriter yönetim eğilimlerini güçlendirmek ve/veya siyasi katılım taleplerini azaltmak yönünde bir etki doğurması da muhtemel bulunmaktadır.

Uluslararası kurum ve kuruluşların ise küreselleşmenin toplumlara/devletlere karşılıklı fayda saylayacağı ve refah artışı yaratacağı fikrinden büyük ölçüde uzaklaşılması ihtimali dolayısıyla etkinlikleri/güçlerini arttırmaları olası bulunmamakla birlikte, küresel salgın ve savaş, nükleer silahların ıslahı, çevresel sorunlar ve iklim problemleri ile doğal kaynakların korunması ve arz güvenliği gibi dünya çapında etkisi yüksek sorunlar/istikrarsızlık unsurlarının bertaraf edilmesi konusunda işbirliklerinin sürmesi ise olası gözükmektedir. Bununla birlikte, özellikle karşılıklı çıkara dayalı ve serbest ticaret temalı yerel işbirliklerinin de güçlenmesi ihtimali bulunmaktadır

Yeni Orta Doğu'nun Kurucu Başkanı: Donald Trump

Tahsin Yamak

“

Donald Trump, ABD'nin doksandan bu yana sürdürmekte olduğu neo liberal taahhütlerinden vazgeçme eğilimi göstermiş ve küresel hegemonya stratejisinde merkez rol biçtiği Orta Doğu politikasında da revizyona gitmiştir.

”

Daha çok 16'ncı yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan gelişmelerin insan hayatına sağladığı imkânlar göz önünde bulundurularak ortaya atılan ve tarihte bir ilerleme var mıdır sorusu ile simgeleşen, insanlığın iyiye doğru ilerlediği fikri/teorisi ve buna bağlı olarak ortaya konulan ilerlemeci tarih anlayışı, insanlığın geçmişte geliştiğini, bugün gelişmekte olduğunu ve nihayet gelecekte de gelişmeye devam edeceğini iddia etmektedir.

Avrupa merkezci bir anlatının parçası olan ve temelinde Yahudi ile Hristiyan gizemciliği/geleneğine dair atıflar bulunan bu anlayışa göre, insanların bir istikamette geliştiği, bu ilerlemenin sonsuza kadar devam edeceği ve insanlığın bilim ve teknik gelişmeler aracılığıyla, bu dünyayı kendi cenneti haline getireceği, öngörülmektedir.

Farklı açılardan da olsa Antik Yunan'dan Modernizm düşüncesinin küreyi etki altında aldığı sürece kadar özellikle Marx ve Comte' nin yanı sıra esasen Hegel'in diyalektik anlayışı ve ilerleme fikri ile somutlaşan bu görüş, başta Batı'da olmak üzere dünyanın diğer coğrafyalarında da genel kabul görmüş ve insanlığın iyiye doğru ilerlediğine dair kuvvetli bir inancın da gelişmesine/yerleşmesine neden olmuştur. Ancak bu ilerlemeci tezlerin/teorik hususların reel politikteki karşılığının, kuramsal

olarak idealize edildiği şekliyle doğrusal bir düzlemde ilerleyen ve devamlı gelişen bir toplum idealinden farklı bir noktaya savrulmuş olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Zira tarihin bütün dönemlerinde dünyanın her bölgesinde aynı gelişim süreci takip edilmiş ve nihayet tüm toplumlar da aynı aşamalardan geçmek suretiyle benzer ve ideal bir forma kavuşmuş değildir.

20'nci yüzyılda da cazibesini koruyan ve nihai hedefi insanlığın özgürlüğü olan, ileriye/mükemmele doğru devam eden bu sistematik ilerlemeci tarih anlayışına karşı, lehte ve aleyhte pek çok fikir ortaya konulmuşsa da, ABD'li siyaset bilimci Francis Fukuyama 1992 yılında yayımladığı "Tarihin Sonu ve Son İnsan" adlı kitabında ifade ettiği ve Tarihin Sonu olarak adlandırılan tezi, bu konu hakkında ortaya konulan diğer görüşlere/fikirlerle nazaran ön plana çıkmıştır. Fukuyama, tarihin sonunu ilan ettiği bu çalışmasında, tarihin bir amaca doğru ilerlediğine dair fikirleriyle benzeşen ancak bu amacın liberalizm olduğu fikriyle ise ayrışan görüşleriyle, ilerlemeci tarih anlayışı teorisine yönelik olarak bir hipotez ileri sürmüştü ve bu anlayış özellikle Batı'da olmak üzere 21'nci yüzyıl tarihçiliği/toplum bilimciliğinin temel tezlerinden/anlayışlarından birisi haline almıştır.

Temel olarak ele alındığında Fukuyama bahse konu eserinde, 1947'den 1991'e kadar devam eden ve "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan uluslararası siyasi ve askeri gerginlik sürecinin SSCB'nin dağılmasıyla birlikte nihayete ermesiyle, "insanlığın evriminin sonuna geldiğini" ileri sürerek, ABD öncülüğünde liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin zaferinde, en ideal formuna ulaşan tarihin sonunun geldiğini iddia ediyordu.

Diğer yandan, bu süreç ile farklı kültürel yapılara sahip devletlerin arasındaki etkileşimin/ittifakların değişimlere neden olacağını, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin egemen olduğu liberal devlet anlayışı fikrinin ise bu devletlerin/toplumların benzeşmesine ve çatışma ortamının dağılmasına neden olacağını iddia ediyordu. Fukuyama'nın bu iddialı tezi her ne kadar büyük oranda destek görmüşse de pek çok yönden tenkide de konu olmuştur.

Bu alanda ileri sürülen ve dünya kamuoyunda karşılık bulan en önemli çalışmalardan/cevaplardan birisi "Medeniyetler Çatışması" adlı eseriyle/teziyle tanınan ABD'li siyaset bilimci Samuel P. Huntington'a aittir. Huntington ise yeni küresel sistemde mücadele sahasının kaynağının ekonomi ve ideolojilerden ziyade medeniyet kimliği olduğu fikrini esas almakta ve liberalizm her ne kadar rakipsiz kalmış olsa da küreselleşme sürecinin kültürel farklılıkların artmasına sebebiyet vereceğini iddia etmektedir. Medeniyetlerin belirleyici olduğu bu dönemde, çatışmaların/ihtilafların/ittifakların da esasen medeniyetler arasında olacağını belirtmekte ve medeniyet/din savaşlarının da kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır.

Eski Tarihin Sonu, Yeni Tarihin Başı: 3 Kasım 2020

Özellikle 90'lardan sonra geçen süreç içerisinde liberal devlet anlayışı ve piyasa ekonomisinin her şeyi düzenleyeceği, sorunlara çare üreteceği ve gelir dağılımı adaleti ile toplumsal eşitliği temin edeceği yönündeki tezlerin, yaşanan çatışmalar ve ekonomik/siyasi krizler gibi istikrarsızlık unsurları dolayısıyla büyük ölçüde akamete uğraması nedeniyle, tarihin sonu teorisine/fikriyatına olan güven büyük ölçüde azalmıştır.

Diğer yandan, Soğuk Savaşın ertesinde farklı saikler ile devam etmekte olan ülkeler/toplumlar arası çatışmalar ile El-Kaide bağlantılı eylemciler tarafından 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen saldırılar/terör eylemleri (9/11) akabinde mevcut küresel sistemin ana aktörü/hegemon gücü ABD tarafından girişilen ve Huntington'a ait "Medeniyetler Çatışması" fikrine/tezine yönelik imalar/göndermeler taşıyan hamleler, yeniden tasarlanmakta olan dünya düzeninde/sisteminde, "Medeniyetler Çatışması" tezinin "Tarihin Sonu" ve diğer fikirlere/tezlere nazaran önde olacağını/kabul göreceğini ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Bu bağlamda, "Medeniyetler Çatışması" fikrinin/tezinin temel politik tavırlarından birisi olan Batı'nın kendi medeniyetinin gereklerine göre hareket etmesi, diğer medeniyetler arasındaki çatışmalara doğrudan müdahalede bulunmaması ancak yeni bir dünya savaşının engellenmesi için de çatışan medeniyetler arasında arabuluculuk yapılabilmesine yönelik fikirlerin - tamamen olmasa da- özellikle ABD'nin dış politika anlayışında bir değişime neden olduğu/olacağı ve bu hususların dinamik bir yapı arz eden bu nedenle sürekli bir değişime ihtiyaç duyan küresel sistemin, yeniden inşası sürecinde kritik bir rol oynadığı/oynayacağı da müşahede edilmektedir.

Bu noktada, ABD'nin 1950'li yıllarda Eisenhower Doktrini ile hâkimiyet tesis etmeye başladığı, her daim yakın ilgisine mazhar olan, Orta Doğu coğrafyasında, 2010 yılı Aralık ayında başlayan ve Arap Baharı/İsyanları/Devrimleri olarak adlandırılan halk

hareketlerine karşı, Barack Obama liderliğinde gösterdiği edilgen/gelişmelere göre pozisyon alma tutumunda, elbette bu değişim anlayışının da rolünün bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

ABD'nin politikalarının büyük ölçüde değişime uğradığının gözlemlendiği bu süreç içerisinde, 8 Kasım 2016'da yapılan seçimlerde 45'nci ABD Başkanı olarak seçilen Donald Trump ise ABD'nin 90'lardan bu yana sürdürmekte olduğu neo liberal taahhütlerinden, artık kendisine değil rakiplerine hizmet ettiği düşüncesiyle vazgeçme yönünde giriştiği hamleler ile farklı bir anlayışa sahip olduğunu ortaya koymuş olup bu yeni tarihsel başlangıcın sonuçlarının neler olacağı ise kritik bir gündem halini almıştır.

Esasen ABD'nin yeni dönemde uluslararası sistemdeki üstünlüğü ve hegemonik pozisyonunu kaybettiği ön kabulü altında, rızaya dayalı hegemonya ve yumuşak güç anlayışını terk edip sert güç ve güvenlik politikasına ağırlık vereceği bir stratejiyi öne çıkardığı ve bu bağlamda kendisine tehdit gördüğü ülkelere karşı dost ülkelerle ittifaklar kurma politikası izlediği, realist güç mücadelesine odaklandığı ve kendi politikalarını benimsemeyen ülkeleri ise düşman kategorisine tanımladığı, bu süreç içerisinde, küresel hegemonya stratejisinde merkez rol biçtiği Orta Doğu politikasında da Trump öncülüğünde bir revizyona gittiği gözükmektedir.

Bugüne kadar sürdürmekte olduğu politikalar için de toplumsal bir onay/red manası taşıyan, bu yönüyle kurgulanmakta olan yeni küresel sistem için de başlangıç konumunda bulunana 3 Kasım 2020 tarihinde, yapılacak Başkanlık seçimlerinde tekrar aday olan Trump'ın, göreve başladığı, 20 Ocak 2017'den bugüne giriştiği hamleler ele alınacak olur ise ifade edilen izahatlar ekseninde ilerleyen bir istikametinin olduğu söylenebilirse de her an, lehine işleyen tek taraflı asimetrik bir ittifakın kurucu/önder bir parçası olma yönünde farklı işbirliklerine gireceğini/yöneleceğini de belirtmek gerekmektedir.

Yeni Orta Doğu'nun (!) Şafağında

ABD'nin küresel hegemonya stratejisi ele alındığında, esasen üç temel üzerinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Şöyle ki, ABD tarafından kurgulanan bu stratejinin en önemli maddesini, doların uluslararası rezerv para hüviyetini korumak oluşturmaktadır. Söz konusu durumun garantörü konumunda olan küresel doğal kaynakların hâkimiyeti meselesi ikinci maddeyi oluşturmaktadır. Küresel doğal kaynak deposu konumunda olan Orta Doğu bölgesini kontrol altında tutmak ise bu üçlü sacayağın en kritik maddesi halini almaktadır. Ortaya konulan ve üç temel üzerinden kurgulanan ABD'nin küresel hegemonya stratejisi görüldüğü üzere, Orta Doğu Bölgesi merkezinde şekillenmekte olup, İsrail'in güvenliğini merkeze alması dolayısıyla da İran karşıtlığına dayanmaktadır.

Edilgen/gelişmelere göre pozisyon alma tutumu dolayısıyla 2010 yılında başlayan Arap Baharı hareketlerinden sorumlu olduğu değerlendirilen selefi Obama'nın politik tavrından önemli ölçüde

farklılaşan görüşleri ve dış politika hamleleri ile Trump, ABD Başkanı olarak ilk yurt dışı ziyaretini -küresel doğal kaynak rezervlerinin önemli bir kısmına sahiplik yapan Körfez ülkeleriyle de bulunduğu- Suudi Arabistan'a ve ikinci ziyaretini ise bölgenin kritik ülkesi İsrail'e yapmıştır. Carter'dan sonra ilk yurt dışı gezisini Kanada/Meksika'dan başka bir ülkeye yapan ikinci ABD Başkanı olan Trump'ın bu ziyareti, Orta Doğu bölgesi ve İsrail'e verdiği ehemmiyeti açıklaması ve ABD'nin süregelen hegemonya stratejisinin genel hatlarla aynı düzlemde ilerleyeceğini göstermesi bakımından sembolik öneme sahiptir.

Trump'ın, seçim çalışmalarında da kullandığı üzere "Önce Amerika/America First" ve "Make America Great Again/MAGA" sloganları ile somutlaşan adımlar perspektifinde, Orta Doğu'nun şekillenmesinde sahada operasyonel bir tutum izlemek ve askeri bir pozisyon işgal etmekten/müdahalede bulunmaktan ziyade yerel unsurlarla ittifak kurmak, operasyonlar gerçekleştirmek suretiyle hâkimiyetini tahkim etme/sürdürme düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ise ülke ekonomisini yeniden büyütmek yönünde giriştiği hamlelere daha çok mali kaynak aktarılabilmesi maksadıyla, her ne kadar uzak coğrafyalardaki askeri operasyonları durdurmak/azaltmak yönünde genel bir kanaate sahip olduğu bilinmekteyse de küresel hegemonya mücadelesi ve ulusal güvenlik bağlamında, sahada bulunmak zorunda kaldığı bölgelerde/coğrafyalarda -ki Orta Doğu'yu büyük ölçüde bu kapsamda değerlendirmektedir- katlanmakta olduğu/kaldığı külfetleri/maliyetleri, ilgililerinden tahsil edeceğini açıklayan tüccar bir zihniyete sahip olduğunu ve bunu da devlet politikası halinde sürdüreceğini ifade etmekten çekinmemektedir.

Dönüşümün Kilit Aktörleri: MbSelman & MbZayed

Kronolojik bir çerçevede ele alındığında, Trump'ın Suudi Arabistan ziyareti ile başlayan ve Suudi Kralı Selman bin Abdülaziz ve Mısır'ın darbeci devlet başkanı El-Sisi'nin sihirli küreye dokunmaları ile simgeleşen dış politika anlayışının en önemli çıktılarında birisinin 2017 Haziran'ında 32 yaşında Suudi Arabistan birinci veliaht prens olarak görevlendirilen Muhammed Bin Selman olduğu söylenebilir. Zira Veliaht Prens Muhammed bin Selman, Kalkınma Bakanlığı sürecinde hazırlattığı 2030 Vizyonu kapsamında, Suudi ekonomisinin ranta dayalı yapısını değiştirmek, ulusal petrol şirketi Aramco'yu halka açmak ve elde edilecek gelir ile Yatırım Fonu oluşturmak, Kızıldeniz civarında Neom adlı bir hayal şehri kurmak ve küresel yönetim kurumlarına uyumlu seküler özellikler arz eden bir devlet yapısı tesis etme yönünde giriştiği hamleleriyle, ülkesinin dönüşümüne, Trump politikaları ile uyumlu bir vizyon ortaya koymuştur.

MbSelman, küresel aktörlerle uyumlu hamleleri ile –her ne kadar MbSelman'ın dönüşümcü/ilerlemeci yüzü 2 Ekim 2018 gazeteci Cemal Kaşıkçı cinayeti ile sekteye uğramışsa da- Vehhabi-Suudi ittifakıyla 1932 yılında kurulan Suudi Krallığını dönüştürmek yönünde ciddi çaba sergilemekte olup bu haliyle ABD'nin Orta Doğu'da tanzim etmek istediği “uzaktan kontrollü” yeni sistemin de önemli bir aktörü konumunda bulunmaktadır. Bu coğrafyada, MbSelman'a eşlik eden ve benzer politika setlerini/vizyon projelerini sürdüren bir diğer aktif politik figür ise Körfez'in yeni mihver devleti BAE'nin Dubai veliaht prensi Muhammed bin Zayed'tir. Trump'ın ABD Başkanı olmasından sonra isimleri

sıklıkla duyulan Orta Doğu'nun bu yeni iki kilit politik figürü, küresel yönetim ilkelerine dayalı ve ılımlı İslami nitelikler arz eden ABD hegemonyasında yeni Arap devletlerinin öncüsü olmak, bölgede İran'ın etkisini azaltmak, İsrail'in güvenliğini sağlamak ve Orta Doğu'nun yeniden dizaynı noktasında kritik hamlelere girişmektedirler.

Bu bağlamda Selman ve Zayed'in etkili ilk operasyonel girişimlerinin, Arap Baharı isyanları sonrası Mısır'da 30 yıllık iktidarı sona eren Hüsnü Mübarek rejimi sonrası gerçekleşen 2012 yılı seçimlerinde, devlet başkanı seçilen Muhammed Mursi'nin, 2013 yılında askeri bir darbe ile görevden uzaklaştırılması ve Mısır'ın El-Sisi yönetiminde, İsrail'in güvenliğini temin ve ABD'nin yeni Orta Doğu emellerine uygun bir forma sokulması sürecinde olduğu görülmektedir. Son dönem gelişmeleri bağlamında ele alındığında, büyük ölçüde Selman ve Zayed etkisinde yürüyen Mısır politikalarının, ABD'nin küresel hegemonya mücadelesi açısından olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Bu iki aktörün adını sıklıkla duyduğumuz bir başka mücadele alanı ise Yemen olarak ortaya çıkmaktadır. Mısır'da olduğu gibi Arap Baharı isyanları sonrası 32 yıllık Ali Abdullah Salih rejimi, 3 Kasım 2011'de Riyad'da imzalanan anlaşma ile sona ermiş ve ülke Mansur Hadî yönetimine girmiştir. Ancak devrik Başkan Salih, kaybettiği gücünü tekrardan kazanmak maksadıyla İran'ın desteklediği Şii Husiler ile ittifak etmesi üzerine Hadî, Körfez ülkelerinden askeri yardım talebinde bulunmuş ve Mart 2015'te Husilere -destekçisi İran güçlerine- karşı, Suudi'ler öncülüğünde,

BAE'nin de desteklediği, bir askeri operasyon başlatılmıştır. Ülkenin harabeye dönmesine, Yemenlilerin açlık ve sefaletine, Selman ve Zayed'in özellikle İslam dünyası ülkeleri nezdinde itibar erozyonuna neden olan bu savaş, diğer yandan ise bu iki aktörün ABD vekâletinin bütün unsurlarında yer aldıklarını kanıtlamalarına imkân sağlaması yönüyle önem arz etmektedir.

Her ne kadar iki aktör ABD hegemonyasında birçok hamleler gerçekleştirmiş, bu alana önemli miktarda mali kaynak ayırmış ve yer yer sıcak çatışmaların tarafı olmuşlarsa da esasen Trump'ın güven testini tamamlayamadıkları da anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, Trump'ın İsrail ile 28 Ocak 2020'de imzaladığı "Yüzyılın Anlaşması" ile somut bir çerçeve kazanan yeni Orta Doğu stratejisinde, her ne kadar bölgenin kontrolü dolayısıyla Suudi Arabistan -ve hatta diğer Körfez Arap ülkeleri- ile köklü ilişkiler geliştirilmesi ön planda görülmekteyse de esasen en kritik hususun, özellikle İran tehdidi ile mücadele etmekte olan İsrail'in güvenliği meselesi olduğu açıktır.

Bu bağlamda, MbSelman ve MbZayed'den, Arap devletlerinin dönüştürülmesi ve/veya etki altına alınması noktasındaki gösterdikleri gayretli çabaları, İsrail'in meşruiyetinin temin edilmesi ve güvenliğinin sağlanması noktasında da sürdürmelerinin talep edildiği görülmektedir ki bu hususun da bir sonucu olarak Trump, Ağustos ayında sosyal medya hesabından yaptığı bir paylaşım ile Birleşik Arap Emirlikleri ile İsrail ilişkilerinin normalleştiğini duyurmuş ve Suudi Arabistan'ın, BAE'nin ardından İsrail'le barış anlaşması imzalayacak bir sonraki ülke olacağına inandığını, söylemiştir.

Eylül 2020 ise büyük ölçüde Suudi Arabistan etkisinde bulunan Körfez'in küçük ada devleti Bahreyn; Mısır, Ürdün ve BAE'den sonra İsrail ile "ilişkilerin normalleştirilmesine" yönelik anlaşmaya varan 4'ncü Arap Devleti olmuştur. İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn arasında varılan "ilişkilerin normalleştirilmesine" yönelik anlaşmalar ise Trump'ın ev sahipliğinde, BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed el Nahyan, Bahreyn Dışişleri Bakanı Abdullatif el Zayani ve İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun katıldığı bir törende imzalanmış bulunmaktadır.

Suudi Arabistan ise İsrail-Birleşik Arap Emirlikleri normalleşme kararının ardından, BAE'den yapılacak tüm uçuşlar için hava sahasının kullanılabilmesini duyurmak ve akabinde imzalanan anlaşmalar sonrasında ise "Filistin meselesine adil ve kapsayıcı bir çözüme ulaşmak için gösterilen tüm çabaları destekleyeceğini" belirtmek suretiyle, barış anlaşmalarına yönelik temkinli yaklaşımını sürdürmüş ancak zımni destek de vermiş gözükmektedir.

Bu anlaşmaların imzalanması esnasında Trump'ın, beş ya da altı ülkenin daha İsrail'le ilişkileri normalleştirme anlaşmalarına katılabileceğini, söz konusu anlaşmalardan bazılarının ise 3 Kasım 2020 ABD Başkanlık seçiminden önce gerçekleşebileceğini vurgulamış olmasından, bu tarihin ABD'nin Orta Doğu politikaları açısından önemine bir vurgu olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Zira Trump'ın, 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü 'İsrail'in başkenti' olarak tanımasının akabinde, ABD Büyükelçiliği'ni Tel Aviv'den Kudüs taşımasıyla devam eden ve İsrail/Filistin sorununu bitirmek amacıyla imzalandığı ifade edilen "Yüzyılın Anlaşması" ile somutlaşan fikirlerinden de hareketle, İsrail'in "Yahudi devleti" olarak elde etmek istediği tüm imtiyazları/kazanımları kabul ettiği bir süreçte, hegemonyasında bulunan Körfez ülkelerinden başlamak üzere diğer Arap ülkelerini kapsayacak şekilde bu süreci genişletmek ve Başkanlık seçimleri öncesi İsrail'in meşruiyetini temin etmek fikrinin olduğu açıktır.

Ancak daha çok mekânsal hak iddiası üzerinden şekillenen, mülteciler ile yerleşimciler sorunu ve özellikle Kudüs'ün statüsü başta olmak üzere kutsal mekânların durumuna ilişkin çok yönlü/komplike bir sorunlar bütünü olan İsrail/Filistin Meselesinin çözümüne yönelik olarak başlanılan -ancak büyük ölçüde Filistin'in kaybına İsrail'in ise haksız edinimlerinin meşruiyetine kapı aralayacak olan- bu girişimin, nasıl devam edeceği ise daha çok 3 Kasım 2020 ABD Başkanlık seçim sonuçları ile ilişkili görülmektedir.

Şöyle ki Trump'ın, -barış politikası anlayışı ve İsrail'e sunduğu katkıların seçmen nezdindeki pozitif etkisiyle- 3 Kasım seçimlerinden başarılı çıkması halinde, ABD halkından bu yönde almış olacağı kabul ve destekle, önce ülkesinin refahını temin etmek ve güç yoluyla dünyanın diğer bölgelerine barış getirmek sistematiği bağlamında sürdüreceği politikaları ile taahhütlerinde de yer aldığı üzere, Orta Doğu bölgesindeki askeri varlığını

azaltsa ve fiilen uzaklaşsa dahi esasen yeni tahkim ettiği bu Orta Doğu'da, derinleşen ilişkileri ile hâkimiyetini / hegemonyasını arttıracığı, anlaşılmaktadır.

Anlaşmanın tarafları açısından, nasıl bir gelecek fikrinin şekilleneceği ise oldukça karmaşık bir hal barındırmaktadır. Bu bağlamda İsrail'in, -her ne kadar 1948'den beri süregelenekte olan Arap tehdidi anlayışı belli ölçüde bertaraf olacak ise de- Arap Baharı süreci ile bölgede etkisi artan İran'a yönelik tehdit algısını sürdürmesi ve bu yöndeki güvenlik endişelerini, normalleşme anlaşmaları imzaladığı, Arap ülkeleri ile gerçekleştirmesi muhtemel ittifaklar (askeri, siyasi, ekonomik vb.) üzerinden girişeceği hamleler ile azaltma yoluna gitmesi olasılığıdır. İsrail'in güvenlik endişesi eksenindeki bir diğer önceliği de kendi tezlerinin aksini savunan bir Filistin yönetimi yerine, Filistin/İsrail Meselesinde, İsrail'in politikalarına daha uyumlu bir Filistin idaresi teşkilatlandırılmasına yönelik girişimlerin, BAE işbirliği ile hayata geçirilmesine yönelik olacaktır. Bunun yanında İsrail'in, BAE ve Bahreyn başta olmak üzere Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini arttırmaya yönelik hamleleri çoğaltması ve bu bağlamda ekonomik kazanımlar elde etmesi ile ekonomik gücünü konsolide etmesi de olağan bir gelişme olacaktır.

ABD hegemonyasında belli ölçülerde tahkim edilen bu İsrail - Arap ittifakının başta Körfez devletleri olmak üzere bölgenin geri kalanı için kısmi ekonomik/sosyal kazanımları olacak ise de, özellikle iki kutsal camiye/mekâna ev sahipliği yapması dolayısıyla İslam dünyasının sürekli ilgisine konu olan Suudi

Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez yönetimlerinin, zaten sınırlı olan itibarlarının -İslam dünyası ülkeleri nezdinde- tamamen erozyona uğraması dolayısıyla bu durumun İran'ın bölgedeki/İslam ülkelerindeki ideolojik angajmanının artmasına neden olacağı değerlendirilmektedir.

Orta Doğu'nun küresel doğal kaynak rezervlerinin önemli bir bölümüne ev sahipliği yapması dolayısıyla, Çin, AB, İngiltere, Rusya ve Türkiye gibi bölgede kısmi ya da genel anlamda etkinliğe sahip bulunan ülkelerin/birliklerin, yeni kurgulanmakta olan dengelerde, farklı ittifaklar/açılımlar ile bölgesel güçlerini arttırma yönünde hamlelere girişmeleri, küresel güç/hegemonya mücadelesinin tabi bir sonucu olduğu gibi olağan bir duruma da karşılık gelmektedir. Ancak hâlihazırda ABD'nin, kendi rağmına girişilecek projelere/operasyonlara karşılık elinin her zamankinden daha güçlü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır

Gerçekten Barışçıl Yükseliş mi?

Aybala Lale*

“

Tarih boyunca Çin, kendisini merkez ülke, çevre milletleri 'barbar' olarak nitelendirmiştir. Çin'de yönetimler, ideolojiler değişse de varlığını koruyan düşünsel miras 'barışçıl yükseliş'i bir ideal haline getirmektedir.

”

Soğuk Savaşın sona ermesinin akabinde uluslararası sistem, Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde tek kutuplu bir görünüm arz ederken 'yükselen güçlerin' ortaya çıkması bir dizi değişimi beraberinde getirmiştir. Klasik güç kavrayışı dönüşüme uğramış; güç artık yalnızca askeri değil ekonomik ve kültürel unsurları da bünyesinde barındıran bir kavram haline gelmiştir. 1991'de küresel arenada en güçlü devlet olarak ortaya çıkan ABD, yükselen güçlerin hızlı ekonomik gelişimleri karşısında uluslararası meselelere yön verme konusunda nüfuz kaybetmeye başlamıştır.

Çin'in uluslararası sistemde güçlü bir aktör olarak yükselişi Deng Xiaoping'in 1978 yılında başlattığı ekonomik reformlar ve dışa açılım süreciyle başlamıştır. Son birkaç yüzyıldır yaşadığı gelişmeler karşısında güvensizlik ve zayıflık hisseden Çin, egemenlik ve güç vurgusu ile küresel sisteme entegre olmaya başlamıştır. Deng Xiaoping dönemi dış politika stratejisi "Barışçıl Biraradalık" olarak belirlenmiştir. Bu stratejinin temel unsurları iç işlerine müdahale ettirmeme ve Çin'in iç gelişmesini destekleyecek huzurlu bir uluslararası ortam yaratma şeklindedir. Barışçıl Biraradalık, dış politikada saldırgan tavırlar sergilememek, uluslararası örgütlere üye olup uyumlu

* Doktora, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler,
lalea933@gmail.com

davranışlar benimsemek şeklinde tezahür etmiştir.[1] Jiang Zemin döneminde “yükselen milliyetçilik” Çin’in hak ettiği değeri görmesi arzusu çerçevesinde barışçıl politikayı sekteye uğratsa da doktrin, 2000’li yıllarda Hu Jintao liderliğinde “barışçıl yükseliş” şeklinde yeniden ortaya çıkmıştır. Yeni yüzyılda kendine güvenen ve proaktif bir dış politika benimseyen Çin, yumuşak gücünü geliştirmeye çalışmaktadır. Dünya çapında yaymaya çalıştığı Konfüçyüs Enstitüleri, olimpiyatlara ev sahipliği yapması, kalkınmakta olan ülkelere yardımları, öğrenci bursları vb. gelişmeler bu politikanın tezahürleridir.

Günümüzde Çin’in yükselişi tehdit olarak algılanmakta ve ABD hegemonyasına meydan okuma ihtimali gözetilmektedir. Yükseliş kelimesi “yerleşik düzene bir karşı koyma” olarak değerlendirilmiştir. Buna istinaden, 2004 yılından beri barışçıl yükseliş yerine “barışçıl gelişme” söylemi kullanılmaya başlanmıştır.[2] Bu yazıda “barışçıl yükseliş” söylemi ile devam edilecektir. Yazının temel amacı, Çin’in yükselişinin barışçıl bir yükseliş mi olduğu yoksa tam tersi refleksleri mi barındırdığı sorusuna cevap aramaktır.

Barışçıl Yükseliş stratejisi kapsamında Çin’in en temel söyleminin “iç işlerine karışmama” ve “egemenlik” olduğunu söylemiştik. Çin, başka ülkelerin iç işlerine karışmayacağı taahhüdüyle sıklıkla kendi iç işlerine de karışılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu vurgunun arka planında Hong Kong, Makau gibi özerk yönetimlere yaklaşımı, Tayvan sorunu, Tibet sorunu ve Uygur Türklerine gerçekleştirilen baskı yatmaktadır. Özellikle Doğu Türkistan’da gerçekleşen insan hakları ihlalleri Çin’in

uluslararası toplum nezdinde ağır bir şekilde eleştirilmesine neden olmaktadır. Çin ise meselenin “iç işleri” kapsamında değerlendirilmesini isteyerek eylemlerine meşru bir zemin oluşturmaya çabalamaktadır.

Tarih boyunca Çin için bu denli önem arz eden iç işlerine karışmama ilkesinin ihlal edildiği örnekler mevcuttur. Asya ve Afrika’da komünist isyanlara vermiş olduğu destek barışçıl yükseliş politikası ile çelişmektedir. Bir diğer örnek Vietnam saldırısıdır. Vietnam’ın Kamboçya’yı işgal ederek Çin’in desteklediği Kızıl Khmerler rejimine son vermesi neticesinde Çin, Vietnam’a kısa süreli bir saldırıda bulunmuştur. Ayrıca Çin, BM barışı koruma operasyonlarına en fazla destek veren ülkelerden biri olmasına rağmen bu desteğini bir kamufraj olarak kullanmakta, arka planda uluslararası örgütler şemsiyesi altında kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Bilhassa Afrika ülkeleriyle sıkı ekonomik ilişkiler geliştiren Çin, bu ülkelerde yürütülen barışı koruma operasyonlarına destek vermekte iken, Kosova’da Rusya ile birlikte kullandığı veto BM’nin müdahalesini engellemiştir.

Çin’in Barışçıl Yükseliş’ini destekleyen söylem, barışçıl politikanın izlerinin İmparatorluk döneminde bulunabileceğine inanır. Oysa Çin’in tarih boyunca böyle bir düşüncesi hiç olmamıştır. Çin medeniyeti bugün hala varlığını sürdüren, köklü bir geçmişe sahip olduğu için Çin’in tarihi reflekslerinin modern Çin’i etkilediği hususlar olduğu açıktır. Ancak bu hususlar ‘barışçıl yükseliş’ söylemi ile çelişmektedir.

Tarih boyunca Çin, kendisini merkez ülke olarak görmüş ve çevresindeki milletleri 'barbar' olarak nitelendirmiştir. Çinliler, atalarını "huaxia" olarak adlandırmaktadırlar. Günümüzde bu kavram Çince konuşan ve Çin milletinden olan kişilere işaret eder. Huaxia merkezdeki çekirdektir. Merkez ülkenin çevredeki milletleri kartopu misali 'huaxialaştırması' yani bünyesine katmasıyla merkez ülke genişlemiştir.[3] Çin bu şekilde barbar milletleri merkeze katarak nüfuz alanı genişletmiştir. Bu anlayış Çin toplumunda "Çin kültürünün biricikliği"[4] düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zira Çin İmparatorluğu kuvvet kaybettiği ve emperyal tehlike ile yüzleştiği son dönemlerinde dahi imparatorluk gururundan ödün vermemiş, Afyon Savaşları neticesinde imzalanan Nanking Anlaşması ile İngilizler başta olmak üzere Batılılara pek çok ayrıcalık sunmasına rağmen Batı'dan gelen her türlü yeniliğe kapılarını kapalı tutmaya devam etmiştir.

Çin'de yönetimler, ideolojiler değişse dahi varlığını muhafaza eden böylesi bir miras söz konusuysa barışçıl yükseliş bir ideal olarak vuku bulmaktadır. 1949'da Mao Zedong liderliğinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nde komünist bir rejim benimsenmiş, hatta Mao Konfüçyüsçü düşüncenin izlerini dahi hafızalardan silmeye çalışmış; ancak Konfüçyüsçü düşünceden en fazla faydalanan isim yine kendisi olmuştur. Mao sonrası kurulmaya çalışılan yeni sistemde de Konfüçyüs, Mensiyüs, Sun Tzu gibi düşünürlerin fikirleri ve imparatorluk refleksleri varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Barışçıl yükselişi değerlendirilirken bilhassa Konfüçyüsçü düşünce çerçevesinde gelişen hiyerarşik kültürünü yadsımak büyük eksiklik olacaktır. Zira Çin, bugün Konfüçyüsçü değerlere ve ilkelere yeniden sahip çıkmaya

başlamıştır. Dünyanın dört bir yanında Konfüçyüs Enstitüleri ile kültürünü ve dilini yaymayı amaçlaması Konfüçyüsçü düşüncenin yalnızca Çin’de gelişmediğinin göstergesidir. Bu da uluslararası sisteme entegre olmak isteyen ve hegemonyasını hâkim kılmayı hedeflemeyen Çin söyleminin kırılmasına neden olmaktadır. Zira Çin kültürü Batı düşüncesinden oldukça farklıdır.

Değerlendirme

2019 yılında 14.140 trilyon dolarlık gayrisafi yurtiçi hasılası ile dünyanın ikinci en büyük ekonomisi Çin,[5] yükselen güç statüsündeki yerini sağlamlaştırmış ve uluslararası sistemin büyük güçlerinden biri haline gelmiştir. Çin’in bölgesine hakim olma girişimleri, dünya çapında da etki sahibi olma arzusunu beraberinde getirmiştir. Güçlü ekonomik yükselişinin bir tehdit olarak algılanmasından rahatsız olan Çin, “barışçıl yükseliş” söylemiyle nüfuz artırma çabalarının üstünü örtmeyi amaçlamıştır. Ancak iç işlerine karışılmamasını ve egemenlik ilkesini salık veren Çin’in Doğu ve Güney Çin denizindeki çatışmaları, Tayvan meselesi, Hindistan ile sınır anlaşmazlığı, insan hakları ihlalleri vb. sorunlarında takındığı tutum barışçıl yükseliş doktrini ile örtüşmemektedir.

1962’den beri süren Çin-Hindistan sınır anlaşmazlığı, tarafların Himalaya bölgesinde tarihi hak iddiaları çerçevesinde şekillenmiştir. 15 Haziran’da bölgede Hint askerlerinin öldürülmesiyle sonuçlanan çatışma gerilimi tırmandırmış, ancak Eylül itibarıyla iki ülke sınır birliklerini geri çekme konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu olumlu bir gelişme olsa da halihazırda mesele yıllardır etkisini kaybetmemiş ve daha evvel yapılan

diplomatik görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Çin askeri gücüyle bölgede kalmaya devam etmiştir. Tayvan meselesinin de 'iç işleri' olarak değerlendirilmesini isteyen Çin, bölgede askeri gücünü göstermekten çekinmemektedir. Kısaca, arka planda realist, çıkarları çerçevesinde anarşik uluslararası ortamda hayatta kalmayı hedefleyen bir Çin söz konusudur.

Robert Gilpin'in 'Hegemonik İstikrar Teorisi'nin Çin'in mevcut konumuna açıklama getirmesi muhtemeldir. Tek dominant güç olan ABD ile rekabet eden ve ABD'nin pek çok alandaki üstünlüğünü elinden alma ihtimalini barındıran Çin, arka planda hegemonik davranışlar geliştirmeye başlamıştır. Bu davranışların zemini ise yüzyıllar boyu süregelen Çin düşünce yapısından kaynaklanmaktadır. Bu düşünce yapısı barışçıl yükselişin gerçekleşmesinde bir engeldir. Bölge ülkeleri dışında ABD ile de mücadele eden Çin, bölgesinde güçlendikçe hegemon ülke olmak isteyebilir. Zira hegemonik istikrar teorisi, dünyada yaşanan krizlerin hegemon bir gücün eksikliğinden kaynaklandığını, hegemon gücün sisteme işbirliği ve istikrar getireceğini belirtmektedir. Bu kapsamda bölgedeki Çin-ABD rekabetinin barışçıl yükselişe izin vermekten ziyade bir hegemonik rekabete dönüşme ihtimali yüksektir.

Sonnotlar:

[1] Henry Kissinger, Çin, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015.

[2] Sriparna Pathak, The “Peace” in China’s Peaceful Rise, Erişim Tarihi: 12.09.2020, <https://www.e-ir.info/2015/10/15/the-peace-in-chinas-peaceful-rise/>

[3] Abdürreşit C. Karluk, “Çinlilerin Millet Düşüncesinin Kökenleri ve Ötekilere Bakışı”, Doğu Asya Araştırmaları Dergisi 1 (2018): 30-54.

[4] Bu konuda ayrıntılı bilgi için; Yayın Tanıtımı-Lin Yutang, My Country and My People, The Windmill Press, Britain, 1936 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632014>

[5] <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=CN>

Saldırgan Realizm Bağlamında Kuzey Kore'nin Nükleer Silahlanması

Aybala Lale

“

John Mearsheimer: “Kuzey Kore nükleer silahlarından vazgeçmez. ABD dünyadaki en güçlü silahlara sahipken neden nükleer silahlarını terk etsin?”

”

İkinci Dünya Savaşı sonrası Kore Yarımadası'nda kurulan yeni düzende iki ayrı devlet ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Vietnam ve Almanya örnekleri gibi Kore Yarımadası da ikiye ayrılmış ve istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Yarımada'nın agresif devleti Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore)[1] 1948 yılında komünist bir rejim olarak kurulmuşken; aynı yıl güneyde Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) kurulmuştur.

1950-1953 yılları arasında gerçekleşen, Soğuk Savaşın ilk sıcak çatışması Kore Savaşı neticesinde bir ateşkes antlaşması imzalanmış; ancak henüz barış koşulları tesis edilememiştir. Bu nedenle her iki ülke de fiilen savaş halindedir. Kendi modelleri doğrultusunda bir gelişim inşa etmeye çalışan her iki Kore Devleti aynı soya ve kültüre sahip olmasına rağmen zamanla birbirinden büyük ölçüde ayrılmış ve farklı yolları benimsemiştir. Bu kapsamda, Güney Kore kapitalist ve daha temkinli bir dış politikaya sahipken; Kuzey Kore sosyalist ve agresif bir dış politika benimsemiştir.

Çalışmada Kuzey Kore'yi bu agresif tavır ve tutumlara sürükleyen koşullar ve ülkenin nükleer silahlanma süreci

yapısalcı realizmin bir alt unsuru olan 'saldırgan realizm' kavramıyla incelenecektir.

Kuzey Kore Nükleer Programının Tarihi Gelişimi

Kuzey Kore, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren nükleer teknoloji geliştirme hususunda çalışmalar yürütmektedir. 1952 yılında Kuzey Kore Ulusal Bilim Akademisi'ne bağlı 'Atom Enerjisi Araştırma Kurumu' kurulmuştur.[2] Kuzey Kore'yi nükleer silahlanma arayışına iten nedenler çok yönlüdür. 1945'te Japonya'yı yıkıma uğratan atom bombası ile nükleer enerjiden haberdar olan Kuzey Kore bu teknolojiden etkilenmiş ve Kore Savaşı'nda kendisini nükleer tehdit altında hissetmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki nükleer silahlanma yarışı ve füze krizi vb. gelişmeler de Kuzey Kore'nin caydırıcılığı sağlamak için, nükleer çalışmalarını güvenlik politikalarına dahil etmesinde etken olmuştur.

Kuzey Kore nükleer çalışmalarının yürütülmesinde Sovyetler Birliği oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Kuzey Koreli öğrenciler Sovyet üniversitelerinde eğitim almış, 1959 yılında Sovyetler Birliği ile yapılan antlaşma çerçevesinde Yongbyong Atom Kompleksi kurulmuştur. Bu teknik destekle Kuzey Kore, ilk araştırma reaktörünü 1965 yılında faal hale getirmiştir.[3] Çin'den de eğitim desteği alan Kuzey Kore, 1964 yılında Çin'in ilk nükleer denemesini başarı ile tamamlamasından etkilenmiş ve Çin'den nükleer programını paylaşmasını talep etmiştir. Çin ise bu talebi reddetmiştir. 1960'lı yılların Çin-Sovyet ayrılığının bu reddin nedeni olması muhtemeldir.

Kuzey Kore 1974 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumuna üye olmuş, 1985'te Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı (NPT) imzalamış ve nükleer denetimlere tâbi olmuştur. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesiyle bölgesinde yalnızlaşan ve kendisini ciddi bir tehdit altında hisseden Kuzey Kore, ABD'nin yeni uluslararası sistemde tek süper güç olarak ortaya çıkışını sakıncalı bulmuş; çeşitli nükleer denemeleriyle krizlere neden olmuştur. Bu krizlerden biri, nükleer teknoloji geliştirilmesinde önemli bir madde olan plütonyumu gerekenden fazla miktarda geliştirdiği iddiası üzerine gerçekleşmiştir. Kuzey Kore denetlemelere izin vermemiş, 1993 yılında NPT Antlaşması'ndan çekildiğini duyurmuştur. ABD nezdinde Kuzey Kore'nin antlaşmadan çekilmesi engellenmiştir. Kuzey Kore'ye enerji yardımı karşılığında nükleer program durdurulmuş ve Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır.[4] Tüm bu gelişmelere rağmen 11 Eylül 2001 yılında ABD'ye gerçekleşen terör saldırıları sonrası ABD'nin sert güvenlik politikaları ve Kuzey Kore'yi 'şer eksenli'[5] olarak ilan etmesi, imzalanan pek çok antlaşmayı ve çözüm çabalarını geçersiz kılmış ve Kuzey Kore 2003 yılında NPT Antlaşması'ndan çekilmiştir. 2006 yılında ise ilk nükleer denemesini yapmış, bu tarihten günümüze dek nükleer denemelerini ve faaliyetlerini artırmaya devam etmiştir.

Kuzey Kore Saldırgan Realist mi?

Saldırgan realizmin en önemli temsilcisi John J. Mearsheimer'dir. Mearsheimer'e göre devletler için güç bir araç değil, amaçtır. Devletlerin nihai amacı güvenlik değil güç maksimizasyonudur.

Mearsheimer bu yaklaşımını beş temel varsayıma dayandırmaktadır:

- 1) Uluslararası sistem anarşiktir.
- 2) Büyük güçler tabiatları gereği birtakım saldırmacı askeri kabiliyetlere sahiptir.
- 3) Devletler hiçbir zaman diğer devletlerin niyetlerinden emin olamaz.
- 4) Büyük devletlerin başlıca amacı hayatta kalmaktır.
- 5) Büyük güçler rasyonel aktörlerdir.[6]

Bu çerçevede söylenebilir ki devletler birbirlerine koşulsuz şartsız güven duymazlar ve kendi güvenliklerini kendileri temin etme yoluna giderler. Dolayısıyla devletler sistemdeki en güçlü devlet olmayı amaç edinirler. Sisteme hâkim olan anarşi, devletlerin saldırgan politikalar izleyerek çıkarlarını koruyabilmesini sağlar. Böylesi bir ortamda söz konusu olan unsurlar güç ve rekabettir.

Modern Doğu Asya, Soğuk Savaş'ta hüküm süren güvenlik dinamiklerine oldukça benzerdir. Kore Savaşı barış yerine ateşkes antlaşmasıyla sonuçlandığından yarımada Soğuk Savaş bir nevi etkin bir şekilde devam etmektedir. Bu durum nükleer silahların yayılmasına ve güvenlik ittifaklarının oluşmasına neden olmuştur. Kore Yarımadasının odak noktası, klasik güvenlik ikileminin yayılması ve savaştan kaçınmak için güç dengesinin sürdürülmesidir. Bununla birlikte, Doğu Asya'nın bölgesel sistemi Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminden farklıdır. Bölge Çin, Güney Kore ve ABD'nin bölgesel hegemonya için

rekabet ettiği çok kutuplu bir dinamiğe sahiptir. Aktörler diğer aktörlerle en iyi şekilde ilişkiler kurmaya çalışırlar veya en azından düşmanca ilişkilerden kaçınırlar. Aktörler, diğer aktörler arasında tehdit edici derecede yakın işbirliğini önlemeye çalışırlar. Bu mantık, Çin ve Güney Kore'nin savunmacı realist politikalarına yansırken, Kuzey Kore daha saldırgan bir yaklaşım benimsemiştir.[7]

Kuzey Kore'nin askeri harcamaları ve adeta bir nükleer cephane haline gelmesi değerlendirildiğinde 'saldırgan realizm' kavramının açıklayıcı olabileceği görülmektedir. Kuzey Kore'nin nükleer teknolojiler geliştirmesinde temel amaç ülke güvenliği ve rejimin bekasını sağlamaktır. Bu kapsamda daha evvelki yazılarımızda söz edilen Kuzey Kore yönetim ideolojisi 'juče'ye[8] atıfta bulunmak faydalı olacaktır. Ekonomide kendine yeterlik, siyasette bağımsızlık ve ulusal savunmada özgüven olarak özetlenebilecek Juče ideolojisi çerçevesinde ülkenin nükleer programa sahip olduğu açıktır. Zira konvansiyonel anlamda rakipleri karşısında güçsüz ve ekonomik anlamda uygulanan yaptırımlar nedeniyle savunmasız olan Kuzey Kore juče ilkelerini gerçekleştirebilmek için önceliği 'savunma'ya ayırmış, songun 선군 adı verilen 'önce ordu' politikasını benimsemiş ve nükleer savunma sanayisine önem vermiştir.

Saldırgan realist bir bakış açısıyla Kuzey Kore'nin nükleer programı, agresif bir stratejiye sahiptir. Kuzey Kore, kendi güvenliğini sağlamak için Güney Kore ve müttefiklerini mümkün mertebe tehdit altında bırakmak ve bu ülkelerden gelen tehditleri bertaraf etmek istemektedir. Saldırgan realizmin teorisyeni

Mearsheimer, "Kuzey Kore nükleer silahlarından vazgeçmez. ABD dünyadaki en güçlü silahlara sahipken neden nükleer silahlarını terk etsin?"[9] sorusuyla durumu özetlemektedir.

2018 yılı itibarıyla yeniden başlayan Kuzey Kore-ABD zirveleri Kore Yarımadası'na barışı hâkim kılacağı umutlarını doğurmuş, ancak 2000'li yıllar boyunca yapılan zirveler ve görüşmeler göstermiştir ki Kuzey Kore bu görüşmeler aracılığıyla mevcut krizleri yatıştırmak, meşruiyet alanı sağlamak ve krizi yatıştırdıktan sonra çözümsüz bırakmak suretiyle zaman kazanmaktadır. Nitekim, Kuzey Kore uluslararası sistemin anarşik doğası gereği diğer ülkelerin niyetlerini açıkça bilememekte ve eksiklerini nükleer güç ile kapatmaya çalışmaktadır. Zira 2018 yılında gerçekleşen Kuzey Kore-ABD zirveleri ve Koreler arası görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış, somut adımlar atılamamıştır.

Kuzey Kore'nin saldırgan realizm anlayışıyla bölgede hegemonik statü arayışı içinde olup olmadığı bilinmemekle birlikte, nükleer kapasitesinin Kuzey'in tek etkili dış politika aracı olduğu kesindir. Bölgesel hegemon olma ihtimali çok düşük olmasına rağmen, saldırgan realist olarak nitelendirilecek savunma yetenekleri geliştirmiştir. Nükleer silahlar olmasaydı muhtemelen Kuzey Kore bugün çok az ilgi gören bir ülke olacaktı.

Değerlendirme

Kuzey Kore'ye yönelik resmi yaptırımların nükleer silah geliştirmesini durdurmadaki başarısızlığı, realistlerin kurumsallığın devletlerin saldırı silahları geliştirmesini

engellemede oldukça etkisiz olduğu iddiasını doğrular niteliktedir. Yanı başındaki Güney Kore ve müttefikleri tarafından varoluşsal bir tehdit algılayan Kuzey Kore'nin önceliğinin kendi nüfuzunu ve gücünü artırmak olmasının nedeni budur. Aksi takdirde ilk olarak savunmacı reflekslerle uluslararası sistemdeki yerini teminat altına almayı benimsemesi gerekirdi. Ancak Kuzey Kore'nin her daim bir saldırıya ve savaş olasılığına hazır olmaya çalıştığı, şiddet ihtimallerini de 'nükleer caydırıcılık' ile azalttığı söylenebilir.

Kuzey Kore sahip olduğu nükleer silahları, juche doğrultusunda siyasi bağımsızlık aracı olarak meşrulaştırabilmiştir. Saldırgan realizmin varsayımlarının ve tahminlerinin bugünkü uluslararası sistemde Kuzey Kore'nin gösterdiği davranışlarla ilgili olduğu açıktır. Kore Yarımadasında reelpolitik canlılığını korumaktadır. Ancak kısa vadede görece güç kazanımlarını değerlendirmek zor görünmektedir. Kore Yarımadasını nükleer silahlardan arındırmak ancak gerçek bir diyalog ve işbirliği ile mümkündür. Zira, bugüne dek uygulanan yaptırımlar, baskılar, ülkeyi tecrit etme ve çevreleme Kuzey Kore'nin nükleer faaliyetlerini engellemek yerine nükleer teknoloji kapasitesini artırmasına zemin hazırlamıştır.

Sonnotlar:

[1] Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ülkenin resmi adıdır. Literatürde ise sıklıkla Kuzey Kore olarak kullanılmaktadır. Çalışmada 'Kuzey Kore' şeklinde kullanılacaktır.

[2] <https://www.nti.org/learn/countries/north-korea/nuclear/>

[3] Kahraman Süvari, Nükleer Silahların Yayılması Örneği Olarak Kuzey Kore, içinde Asya Pasifik Çalışmalarında Yeni Ufuklar, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, s. 18.

[4] Süvari, a.g.e., s. 23.

[5] Dönemin Amerikan Başkanı George Bush'un İran, Irak ve Kuzey Kore'yi tanımlamak için kullandığı tabirdir. Kitle imha silahları üreten ve terörizmi destekleyen ülkeleri ifade etmek için kullanılmıştır. İlk kez 2002 yılında 'Birliğin Durumu' konuşmasında ilan edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için;
<https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>

[6] Ramazan Gözen, Uluslararası İlişkiler Teorileri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 177.

[7] Morgan Potts, The Koreas, Bastion of Cold War Realism, <https://thediplomat.com/2015/06/the-koreas-bastion-of-cold-war-realism/#:~:text=Offensive%20realism%20is%20the%20strategy,with%20North%20Korea's%20nuclear%20ambitions> .

[8]'Kuzey Kore'de Sosyalizmin Dönüşümü: Juche İdeolojisi' başlıklı yazımdan ayrıntılı bilgi edinebilirsiniz.
<https://www.dsjournal.org/post/kuzey-kore-de-sosyalizm-in->

[d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm%C3%BC-juche-
i%CC%87deolojisi](#)

[9] <https://www.donga.com/en/article/all/20180322/1260703/1/Offensive-realism-theory-by-Prof-Mearsheimer>

Çin'in Yükselişi Bağlamında Bir Batı Eleştirisi

Eren İrfanoğlu*

“

Batı'nın Çin ile ilgili önermelerine itibar edilebilir mi?

”

Çin'in "barışçıl yükselişinin" barışçıl kısmının tarihinden, yükseliş kısmının ise Hu Jintao döneminden miras kalan bir dış politika imajı olarak servis edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu yazıda Çin'in resmiyete de dökülmüş barışçıl yükseliş politikasından (Zhōngguó hépíng juéqǐ) ziyade reelde Çin'in yükselişinin "dünya" kamuoyu algısı nezdinde irdelenmesi üzerine yoğunlaşmak niyetindeyim. Keza, barışçıl yükseliş hususu daha önce DSJOURNAL'da dört başı mamur incelendi.[1]

Bir süredir literatürde tartışılan ancak son on yıl içerisinde daha yüksek bir sesle dile getirilen Çin'in yükselişi hakkında hâlihazırda kabul gören bir sonuca ulaşmak güç. Ancak Çin'in yükselişinin gerek çevresine gerekse de dünyaya bir tehdit olduğunu savunanların sayıca fazla olduğunu da yadsımamak gerek. Peki yükselen Çin değil de Fransa olsaydı, Fransa'nın yükselişi de literatürde ağırlıklı olarak bir tehdit olarak okunur muydu? Amerika'nın yükselişi okunmuş muydu?

* Doktora, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Bölge Çalışmaları,
eren.irfanoglu@alanya.edu.tr

Çin'in yükselişinin bir tehdit olarak algılandığı “dünya”yı neden burada ve yazımın giriş paragrafında tırnak içerisinde geçirdiğimin açıklamasını şahsi deneyimim olan bir olay üzerinden yapmak isterim. Endonezya’yı ziyaretlerimden birinin dönüşünde birkaç kitap almak üzere oldukça büyük bir kitapçıya girdim. Kitapçıda çalışan görevli bana ne tür bir şey aradığımı sordu. Buraya kadar her şey normal. Ben de daha önce Türkçe ve İngilizce’den okuduğum birkaç dünya klasiği üzerinden gitmemin henüz emeklemekte olan Endonezce kelime dağarcığımanın gelişimi için faydalı olacağını düşünerek bir kaç yazar ismi zikrettim. Ancak koridorlarının ucu bucağı gözükmeyecek büyüklükte olan kitapçıda ne Dostoyevski ne Edgar Allan Poe ne de Montaigne’den bir eser vardı. İşin tuhafı orta yaşlı ve tecrübesi her halinden belli olan görevlinin bu isimleri daha önce duymamış olmasıydı. Bana refakat eden meslektaşım Gunawan ise çoktan telefonunu çıkarıp söylediğim isimleri google’lamaya koyulmuştu. Şaşkınlığımı yabancılığımı açık etmesin diye kendimi toparlayıp, peki dünya klasiklerinden siz ne önerirsiniz dediğimde beni götürdüğü kitap raflarında ise Abdul Mouis, Rabindranath Tagore gibi isimleri gördüm. O zaman anladım ki “dünya klasiklerindeki” benim dünyam ile onun dünyası aynı dünya değildi.

Bu durumun sadece toplumsal değil sistemsel boyutta da bu şekilde zuhur ettiği kanaatindeyim. Özellikle içinde yaşadığımız farklı dünyalar dünya siyasetinin kılcal damarlarına kadar işlemiş durumda. Bu yüzden de Çin gibi farklı bir dünyadan gelen bir gücün yükselişini heybemizdeki bilgilerle değerlendirdiğimizde Çin’li yetkililerin yüzlerinde Endonezya’lı kitapçının yüzündeki belirsizliği görmemiz pek mümkün. Ürettiğimiz hatalı çıktılar, Çin’i

tam olarak anlamamamıza, anlamadığımızdan korkmamıza, korktuğumuzu tehdit olarak görmemize ve tehdit olarak gördüğümüzle savaşmamıza neden olmakta. Batı merkezli bu zincirleme reaksiyonu kırmanın yolu ise Çin'i kendi dünyasından okuyabilmekten geçmekte. Çin'in yükselişini, daha doğrusu yeniden yükselişini değerlendirebilmek için kolonicilik öncesi Asya'ya bakmak ve Çin'in oradaki konumunu değerlendirmek gerek.

Kolonicilik öncesinde Çin merkezli bir güçler arası ilişki sistemi mevcut olagelmıştır. Literatürde tribute system (chaogong tizhi) olarak geçen Çin vergi sistemi Afyon Savaşlarını (Opium Wars) müteakip Çin'in güç kaybetmesi neticesinde sonlanmıştır. Çin vergi sistemi özünde Çin'in "cennet" (tianxia) altındaki tüm toprakların politik ve manevi merkezinde bulunduğu, değer (value) odaklı bir hiyerarşidir. Çin İmparatoru, sisteme entegre her bir aktörün ve sistemin kendisinin uyum ve düzenini sağlamakla yükümlüdür. Sadece Çin'in değil sistemin her parçasının refahının sağlanması esastır. Sistem kabaca Japonya ve Kore'den Sumatra ve Java'nın batı köşesine kadar uzanan hilal şeklindeki bir alanı kapsamaktadır.[2]

Sistem temelde bir merkez-çevre mekanizması olarak çalışır. Merkez ile çevre arasındaki diplomatik ilişkiler, karşılıklı hediye alışverişi yoluyla yürütülür. Çin İmparatoruna sunulan hediyeler (vergiler) genellikle sembolik bir anlama sahiptir ve değerleri düşüktür. Bu hediyeler çevredeki güçlerin merkezde yer alan Çin'in üstünlüğünü kabul ettiklerinin bir göstergesidir. Çin de bu kabule binaen bu güçlere Çin pazarını açarak ticari ilişkilerini

geliştirebilmelerinde ayrıcalık sağlar.[3] Çin çevresinde yer alan güçlerden bazılarında tabi devlet (vassal state) olma ayrıcalığını tanır. Tabi devlet ise bölgesinde düzen ve istikrarın sağlanmasından sorumludur. Güneydoğu Asya'da bu devlet ekseriyetle bugünkü Endonezya'nın ataları sayılan güçler olmuştur.

Çevredeki tüm devletler Çin'e doğrudan politik olarak bağlı olmasalar da ekonomik açıdan Çin'e bağımlıdır. Bu bağımlılık bugünkü anlamıyla bir "bağımlılık" (dependence) anlamı taşımamaktadır. Çin'in merkeziliğini kabul etmek, Avrupa'dan, Orta Doğu'dan Afrika'dan, önce Hindistan'a sonra da Malakka Boğazı'ndan geçerek Çin'e ulaşan ve Çin'den bu bölgelere geri seyreden ticarete aktörlerden biri olabilmek anlamına gelmektedir. Keza Çin ile işbirliğine gitmeyen çevre ülkeleri Çin'in bu ayrıcalıklarından yoksun kalarak ekonomik sıkıntılar içine girebilmektedir.

Çin'in merkezde yer aldığı bu dönemde Çin'in dünya ticaretinde de bir ağırlığı söz konusu olmuştur. İpek Yolu'nun bir ucu Çin'de sonlanmaktadır. Öte yandan Çin ürünlerindeki çeşitlilik ve mevcut insan kaynağı da Çin'in dünyanın geri kalanından bir adım önde olması sonucunu doğurmuştur. Çin'in merkezde yer aldığı bu dönemde özellikle çevre bölgelerde görece refah ortamı hasıl olmuştur.

Günümüzde Çin'in yükselişi bu arkaplan nazarında bir "yeniden yükseliş" olarak nitelendirilebilir. Postkolonyal dönemle birlikte

Çin kaybettiği gücüne tekrardan kavuşmaya başlamış ve doğal olarak kolonicilerin koyduğu kurallara karşı gelme eğilimi göstermiştir. Çin öncelikle tarihte iyi ilişkiler kurduğu “çevresi” ile daha sonra kendi “dünyası” ile ilişkilerini yeniden tesis etmek niyetindedir. Çin'in bölge ve dünya çapındaki politikaları özelinde bu husus daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Xi Jinping, göreve gelmesinden sadece bir yıl sonra, 2013'te Güneydoğu Asya'daki ilk ziyaretini Endonezya'ya gerçekleştirmiştir. Ziyaretinde ilk kez “Yeni Deniz İpek Yolu” projesini (New Maritime Silk Road) (NMSR) duyurmuştur. Xi yaptığı açıklamada, tarih boyunca Çin ile Güneydoğu Asya arasında iyi ve entegre ilişkilerin olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Xi, Çin ve Güneydoğu Asya ülkelerin “kaderlerinin ortak olduğunun” ve bu yüzden de Çin'in Güneydoğu Asya ülkelerinin refaha ulaşmalarında yardım etmeye istekli olduğunun altını çizmiştir. [4] Bu bağlamda NMSR projesi aynı zamanda Çin ile Güneydoğu Asya ülkeleri arasında tarihi ilişkilerin yeniden inşası niteliği de taşımaktadır. Çin, projenin Güneydoğu Asya kısmının altyapı harcamalarını, Çin-ASEAN Deniz İşbirliği Fonu ve Asya Altyapı Yatırım Bankası fonları ile finanse edilebileceği taahhüdünde de bulunmuştur. [5]

Çin'in bu proje ile amacı Güneydoğu Asya'nın efektif ticarete engel altyapısının düzenlenmesi ve bölge ülkelerinin Çin ile ticari entegrasyonunun sağlanmasıdır. Çin böylelikle koloncilik öncesi dönemde mevcut merkeziliğini yeniden tesis etmeyi amaçlamaktadır. Hatta ilginç bir şekilde karşılığını da Güneydoğu Asya'dan ivedilikle almıştır.

Xi'in Endonezya'ya yaptığı ziyaretten sadece bir yıl sonra, göreve yeni gelen Endonezya Başkanı Joko (Jokowi) Widodo Endonezya'nın "Küresel Deniz Eksenini" (Global Maritime Axis) (GMA) projesini duyurmuştur. GMA, Güneydoğu Asya'da deniz güvenliğinin tesis edilmesi için altyapının kuvvetlendirilmesi ve istikrarın sağlanmasını ön görmektedir. Jokowi, Xi'in tarihi bağlara yaptığı göndermelere benzer şekilde Endonezya'nın tarihsel rolünden ve atalarından miras "denizcilik kültüründen" (maritime culture) bahsetmiştir.[6] Görünüşe göre Çin'in (merkez) mesajı Endonezya (tabii devlet) tarafından anlaşılmıştır.

Bu hipotez, Çin ve Endonezya'nın birbirlerinin projelerine karşı tutumları nezdinde meşrulaştırılabilir. Nitekim, birbiriyle son derece benzerlikler teşkil eden bu iki proje ülkelerin rekabet etmesini gerektirirken, iki ülke de durumu oldukça pozitif karşılamıştır.[7] Çin Endonezya'nın GMA'sını deniz yolu bağlantılarının kuvvetlendirilmesi açısından bir yük paylaşımı fırsatı olarak görürken, Endonezya NMSR'yi Çin'den gelecek bir finansal destek kaynağı olarak değerlendirmiştir.[8] Bu durum ise aşikar bir şekilde koloncilik öncesi dönem ilişkileri ile paralellik göstermektedir.

Güneydoğu Asya özelinden azade küresel boyutta Çin'in yürüttüğü "Bir Kuşak Bir Yol" projesi de genel olarak Çin'in dünyanın geri kalanı ile koloncilik öncesi ilişkilerinin yeniden tesisini simgelemektedir. Birçok bölgede de bu durum tıpkı Güneydoğu Asya'da olduğu gibi pozitif karşılanmıştır. Çin'in projeleri dahilinde sağladığı finansal desteklerin bir "borçlanma

tuzağı" olduğunu savunanlar da vardır. Ancak finansal desteğin söz konusu ülkelere zorla verilmediği ve sağlanacak finansal desteğin geri ödemesinin mutabık kalınan bir programa dahil olduğu düşünüldüğünde, bu görüş yersiz olmasının ötesinde objektiflikten de uzaktır. Keza, IMF'nin (International Monetary Fund) çok daha azı için sunduğu ön koşul ve şartlar herkesin malumudur.

Yazının ana konusu olarak Çin'in yükselişinin neden bir tehdit olarak algılandığı hususuna gelirsek, cevabı uluslararası akademi ve uluslararası medyada aramak gerektiği görüşündeyim. Ağırlıklı olarak bir gruba hizmet eden, bu grubun dilinde ve anlayışında çıktılar üreten bu iki alanın kendi "dünya"sından olmayan bir gücü meşru ve barışçıl olmamakla suçlaması gayet doğaldır. Neticede halihazırdaki düzen bizlere koloniciliğin fiziki olmasa da mental miraslarından biridir. Benzer bir durumu güncel olarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Uluslararası hukuk nezdinde -ki bu hukuk esasen Batı'nın hukukudur- Türkiye haklı olmasına karşın özellikle Avrupa'dan bir destek görmemektedir. Böyle olması da doğaldır. Türkiye'nin niyeti biz vatandaşlarının da malumu olduğu üzere kimsenin egemenliğinin ihlal edilmesi değildir. Aksine Türkiye'nin egemenlik haklarına ihlallerde bulunmaktadır. Ancak ne uluslararası akademide ne de uluslararası medyada Türkiye'nin haklılığına dair yayın bulmak pek mümkün değildir. Bunun nedeni de maalesef Türkiye'nin onların "dünyası"nda anlaşılır bir aktör olmamasından kaynaklanmaktadır.

Toparlamak gerekirse Çin'in tehdit olarak algılanmasındaki nedenlerin Çin'in "dünyasında" bir karşılığı olmadığı görüşündeyim. Tıpkı Endonezyalı kitapçada Dostoyevski'nin bir karşılığı olmadığı gibi. Bu doğrultuda Çin dünya için bir tehdit midir değil midir sorunun cevabı ise nereden baktığınıza göre değişmektedir. Sizce Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi haklı iken haksız duruma düşüren Batı'nın Çin ile ilgili önermelerine itibar edilebilir mi?

Sonnotlar:

[1] Bkz: Aybala Lale, "Gerçekten Barışçıl Yükseliş mi?", Diplomasi ve Strateji Dergisi (DSJOURNAL), <https://www.dsjournal.org/post/gerçekten-barışçıl-yükseliş-mi> , Erişim: 15.09.2020

[2] Rosita Dellios and R James Ferguson, Thinking Through Srivijaya : Polycentric Networks in Traditional Southeast Asia, 2005, p. 9.

[3] Nakasendoway, 'Chinese Tributary System' <https://www.nakasendoway.com/glossary/chinese-tributary-system/> [accessed 17 February 2019]; David C Kang, East Asia Before the West Five Centuries of Trade and Tribute, Columbia University Press (New York, 2010).

[4] Wu Jiao and Zhang Yunbi, 'Xi in Call for Building of New "Maritime Silk Road"', Chinadaily, 2013 http://usa.chinadaily.com.cn/china/2013-10/04/content_17008940.htm [accessed 5 May 2020].

[5] 'New Silk Road: Realizing China's Dream', Asiamoney, 2018; 'Vision for Maritime Cooperation under the Belt and Road Initiative', China.Org.Cn, 2017

http://www.china.org.cn/world/2017-06/20/content_41063286_4.htm [accessed 5 May 2020].

[6] Rendi A. Witular, 'Jokowi Launches Maritime Doctrine to the World', The Jakarta Post, 2014

<<https://www.thejakartapost.com/news/2014/11/13/jokowi-launches-maritime-doctrine-world.html>>; Xue Song, 'Indonesia's

World Maritime Axis Vision under Jokowi', Future for Advanced Research and Studies, 2016

<https://futureuae.com/m/Release/ReleaseArticle/175/indonesias-world-maritime-axis-vision-under-jokowi> [accessed 21 April 2020]; Maula Hudaya, Agung Putra, and Agung Tri Putra,

'Toward Indonesia as Global Maritime Fulcrum: Correcting Doctrine and Combating Non-Traditional Maritime Threats', Jurnal Hubungan Internasional Universitas Airlangga, 10.2 (2017), 72–85 (p. 73) <https://doi.org/10.20473/jhi.v10i2.7304> .

[7] Hasan Mustapa, Faruq Ansori, and Melda Juwita, World Maritime Axis and Silk Road: Repositioning of State Sovereignty in Indonesia-China Bilateral Relations, Center for Research and Publishing State Islamic University of Sunan Gunung Djati Bandung (Bandung, 2019).

[8] Marzuki Alie, 'A "golden Opportunity" for Indonesia', Chinadaily, 2019 http://www.chinadaily.com.cn/global/2019-09/25/content_37512241.htm [accessed 5 May 2020].

[9] Jiao and Yunbi.

İsrail'in Güvenlik Anlayışının Temeli: Varoluşsal Tehdit

Şeyma Kızılay*

“

Orta Doğu'da her devlet için farklı anlamı bulunan güvenlik kavramının İsrail'deki karşılığı: Varoluşsal tehdit.

”

Güvenlik; bütün devletler, imparatorluklar, şehir devletleri, kabileler ve hatta bireyler için en birincil ihtiyaç olagelmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde devletler düzeyinde değerlendirildiğinde güvenlik, disiplin bünyesindeki teoriler tarafından en çok analiz edilen, bakış açıları geliştirilen bir alan olarak öne çıkmıştır. Güvenlik sorunsallarının en bariz şekilde yaşandığı coğrafya olan Orta Doğu'da her bölge devleti için farklı bir algıya sahip olan kavramı, dış politika görüşünde en çok kullanan devlet olarak İsrail göze çarpmaktadır.

Temel dış politika parametresi olarak kabul etmesinin yanı sıra kuruluşundan itibaren savaş içerisinde olan İsrail, bölge ülkeleri tarafından her daim tehdit altında olduğu algısıyla güvenliği söylem ve eylem düzeyinde hem teoride hem uygulamada stratejik hedef sıralamasında ilk sıraya koymuştur. Bu yönelimleri ile İsrail'in güvenlik anlayışının Realist çerçevede şekillendiği kabul edilmiş ve Realist bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Kopenhag Okulu'nun “güvenliksizleştirme teorisi” ve “varoluşsal tehdit” konsepti de İsrail'in güvenlik ve tehdit algısında yer edinmiştir. Bu kapsamda bu çalışmada

* Doktora, Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
kizilay.eylul@gmail.com

İsrail'in tehdit ve güvenlik algısının temel dinamikleri incelenecek ve dış politika uygulamalarına yansımaları ele alınacaktır.

Realizm ve Kopenhag Okulu Kapsamında Güvenlik

Canlıların varlıklarına yönelik herhangi bir tehdidin olmaması ya da bu konuda bir korku taşımama durumu olarak nitelendirilen "güvenlik" devletler için varlığın sürdürülmesi ve korunması anlamına gelmektedir. Uluslararası İlişkilerin temel teorilerinden olan Realizm'de güvenlik konusu karmaşık uluslararası ortamda devletlerin ne pahasına olursa olsun korumaları gereken unsur olarak görülmektedir. Öyle ki devletler komşularının çıkarları pahasına güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Realist teori öncülerinden Hans Morgenthau güvenliği daha fazla güç elde etmekle açıklamıştır. Her devlet çıkarları doğrultusunda güvenliğini artırma çabası içindedir. Gücün güvenliği sağlamada öncelikli element olduğu görüşünü savunan Realist düşünce için güç ve güvenlik ilişkisi arasında mutlak bir etkileşim bulunmaktadır. Bu durum devletlerin güvenlik algılarına da etki etmekte ve sonuç olarak güçlenen ve güvenliğini artırmak için çabalayan devletler diğerleri için tehdit haline gelmekte dolayısıyla güvenlik ikilemi ile karşılaşmaktadır.[1]

Niccola Machiavelli ise güvenliği iyi yönetimle ilişkilendirerek iyi yönetilen bir devletin güvenliği sağlanmış bir devlet olduğunu öne sürmüştür. Bu görüşlerini "Hükümdar (The Prince)" adlı eserinde de ifade eden Machiavelli, geçmişten kendisine miras bırakılan kurumların varlığını devam ettirebilen bir hükümdarın, olağanüstü bir güç tarafından engellenmediği sürece güvenliğini sağlamış demek olduğunu belirtmiştir. Ona göre devlet, gücünü

iyi yönetimden almaktadır. İyi yönetilen güçlü bir devlet ise güvenlidir.[2]

Güvenlik kavramıyla ilişkili olarak devletlerin tehdit algılaması, güvenliğe yönelik politikalarına etki etmesi bakımından önem kazanmaktadır. Devletlerin ya da devleti yöneten liderlerin sahip olduğu tehdit algılamaları ülkeleri güvenliklerini artırıcı politikalara yöneltmekte dolayısıyla dış politika kararlarına da etki etmektedir. Tehdit algılamasını şekillendiren unsurların başında da ideolojik, kültürel ve tarihsel alt yapı gelmektedir. Realizmin devletlerin güvenliğini temel saymasında da tehdidin etkisi bulunmaktadır. Arnold Wolfers'ın güvenlik tanımında yer alan değerlere karşı bir tehdidin olmaması görüşü realizmin güç, tehdit ve güvensizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyar niteliktedir. Olası tehditlere karşı egemenliğin ve devletin güvenliğinin sağlanması ancak güç yoluyla gerçekleştirilebilir.[3]

Realizm ile birlikte Neo-Realizm de güvenliği güç düzeyinde ele almıştır. Neo-Realizmin öncülerinden Kenneth Waltz güvenlik-güç ilişkisinden hareketle devletlerin güç için rekabet ettiklerini ve John Mearsheimer ise uluslararası sistemin güçlenmesiyle devletlerin güvenliğinin sağlanabileceğini öne sürmüştür. Uluslararası sistemde meydana gelecek değişim ise ancak devletlerin askeri güçleri ile gerçekleşecektir.[4] İnsanların güvende olması için devletlerin güvenliğinin öncelik olduğu Realizm'e göre; tehditler ancak kuvvet kullanımı ile bertaraf edilebilecektir.[5] Devlet eksenli bu güvenlik bakışı nedeniyle askeri konular ve güvenliği sağlama Realizm'e göre yüksek

politika olarak görülmüş ve diplomasi, ekonomik gibi konular düşük politika kapsamında değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası küresel sistemde meydana gelen değişim tehdit, güç, güvenlik konularına da etki etmiş, devletlerin tehdit algılamaları ile güvenlik anlayışlarında değişim meydana gelmiştir. Uluslararası sistemin çok aktörlü yapısı, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte devletler açısından yeni tehdit ve güvenlik alanları ortaya çıkmış, dolayısıyla devletlerin algılamaları da aynı ölçüde değişmiştir. Özellikle askeri gücün tek güvenlik unsuru olmadığının anlaşılması devletleri farklı faktörlere yöneltmiş, uluslararası alanın çeşitlenen aktörleri ile asimetrik yapıların güç mücadelesi güvenliğe olan bakışı da farklılaştırmıştır. Bu kapsamda güvenliğin kapsamını genişleten ve derinleştiren, güvenliği yalnızca devlet düzeyinde ele almayan Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışı yeni güvenlik alanlarını analiz etmiştir.

Kopenhag Okulu'na göre güvenlik; rakip güçlere karşı bütünlüğünü korumak ve devletlerin tehditlerden kurtulma arayışı olarak tanımlanmıştır. Güvenliğin devlet düzeyinde ele alınmasına ek olarak toplum ve birey düzeyine de odaklanan Frankfurt Okulu düşüncesine göre güvenlik yalnızca askeri konuları içermemekte, ekonomik, sosyal, ekolojik güvenlik de önemli unsurlar olarak görülmektedir. Böylece genişletilmiş bir güvenlik anlayışı ortaya çıkmıştır.[6]

Kopenhag Okulu ile gelen bir yenilik de Ole Weaver tarafından oluşturulan güvenikleştirme konseptidir. Weaver güvenliği, bir konunun değerli bir nesneye yöneltilen varoluşsal bir tehdit olarak görülmesi sonucu onunla mücadele etmek için alınan önlemler olarak tanımlamıştır. Bu güvenikleştirme teorisi ele aldığı iki önemli boyutta kendini göstermektedir. Birincisi; Kenneth Waltz'un güvenlik tanımında devletin temel amacı olarak belirttiği hayatta kalma mücadelesidir. Temel amaç olan hayatta kalmanın sağlanabilmesi için tehditlerin ortadan kaldırılması adına gerekli bütün önlemler alınabilir, bu da tehdidin önlenmesi adına yapılan eylemlerin meşrulaştırılmasının önünü açmaktadır.[7]

Güvenikleştirme teorisinin ikinci unsurunu ise varoluşsal tehdit oluşturmaktadır. Devletlerin temel gayesi ulusal güvenliklerini sağlamak ve varlıklarını devam ettirmektir. Bu doğrultuda varoluşsal tehdit kavramı da devletlerin varlıklarına yönelik en büyük tehdit anlamına gelmektedir. Devletin varlığına yönelik tehditler fiziki ve siyasi olmak üzere iki alanda varlık göstermektedir. Devletin bağımsızlığına ve fiziki bütünlüğüne yönelik tehditler devletin güvenliğine karşı tehdit kapsamına girerken, ülkede yaşayan ulusun varlığına ve ulusal kimliğine yönelik tehditler ulusa yönelik tehditler bağlamında değerlendirilmektedir. Varoluşsal tehditlerin oluşturduğu riskin büyük ve önemli olması devletlerin buna karşı aldıkları önlemlerde uyguladıkları politikalarda serbest hareket etmelerine imkan sağlarken bu kavramın normalde atılmayacak adımların gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlaması nedeniyle kullanılmasına yol açmaktadır.[8]

Kurulduğu yıldan itibaren varlığına yönelik tehditlerin bulunduğunu iddia eden İsrail de yok olma korkusu taşımış, bu tehdit algısı ve korkunun güvenlik politikalarında önemli derecede etkisi olmuştur.

İsrail'in Güvenlik Anlayışı ve Dış Politikaya Yansımaları

1948 yılında kuruluşuyla kendini bir savaşın içinde bulan İsrail Devleti, savaş sonrası yıllarda da her daim çatışmanın var olduğu bir düzlemde varlığını sürdürme çabası içinde olmuştur. İsrail Devleti'ni oluşturan Yahudi toplumunun Rusya ve Polonya'da maruz kaldıkları haksızlıkların (asimilasyon politikaları vs.)[9] ve İkinci Dünya Savaşı zamanında uğradıkları soykırımın travmatik etkisi göç ettikleri topraklarda kurdukları bu devlette varlığını göstermeye devam etmiştir. İsrail için soykırım ve nefret söylemleri ulusal bilinci oluşturan temeller olmuştur.[10]

Yahudi toplumunun göç ettikleri topraklardaki nüfus yoğunluğunu ve halkı göz ardı ederek kurdukları İsrail Devleti'ne, Arap devletleri haklı olarak en başından itibaren karşı çıkmış ve taraflar arasında savaşlar meydana gelmiştir. Sahip olduğu travmatik bilince Arap devletleriyle olan münasebet dolayısıyla bu devletlerin düşmanlığının da eklenmesi, Yahudi toplumunun hafızasında ve devlet yapısı ile temel ulusal güvenlik stratejisinde varoluşsal tehdit algısının güçlü ve önemli bir yer edinmesine etki etmiştir. İran'ın bölge ülkeleri üzerindeki etkisi ve İsrail'in terörist listesinde yer alan devlet dışı aktörlere olan desteği de İsrail'i güvenikleştirme politikalarına yönlendiren bir diğer faktördür.

Devletlerin ulusal güvenlik konseptleri algıladıkları tehdit ve bu tehdide yönelik önlemlerden oluşmaktayken söz konusu İsrail olduğunda tehdidin niteliği belli olmamakta ve yaşama hakkına yönelik bir içeriğe sahip olması nedeniyle varoluşsal tehdit algılaması kapsamında değerlendirilmektedir. İsrail'in algısında varoluşsal tehdit oluşturan aktörlerin başında İran gelmekte, Arap devletleri ile Hizbullah, İslami Cihad, Hamas gibi gruplar da buna dahil edilmektedir. Söz konusu varoluşsal tehdidin ilk boyutunu demografik unsur oluşturmaktadır. İsrail Devleti'ndeki Yahudi çoğunluğunun ortadan kaldırılması tehdidi söz konusu demografik boyut kapsamındaki tehdit algısını oluşturmaktadır. Siyasi boyut kapsamında değerlendirilen tehditler ise; İsrail Devleti'nin Yahudi toplumu üzerindeki ve uluslararası alandaki egemenliğini kaybetmesine yöneliktir. Son olarak üçüncü boyutu, İran'ın nükleer silahlara sahip olması, terörizm ve konvansiyonel savaşların varoluşsal tehdit olarak görüldüğü, güvenlik oluşturmaktadır.[11]

İsrail'in sahip olduğu bu tehdit ve güvenlik algısı onu normal düzeyde sayılabilecek tehditlere karşı dahi aşırı tepki vererek varoluşsal tehdit kapsamında değerlendirmesine ve attığı adımları meşru hale getirmesine neden olmuştur. Zira yukarıda kavramsal çerçeveye ele alınırken değinildiği üzere varoluşsal tehdit ülkenin varlığına yönelik ciddi tehditleri içermesi nedeniyle söz konusu ülkeye bu tehditle başa çıkılması adına serbest hareket imkanı sağlamaktadır. İsrail'in temel tehdit olarak gördüğü İran'a karşı aldığı önlemlerde bunu varoluşsal tehdit kapsamına alarak halkın desteğini sağlamak ve ABD ile işbirliği

noktasında kullanmak şeklinde uyguladığı görülmektedir. İsrail; Batı Şeria ve Gazze'den kendisine yönelik gerçekleştirilen saldırılara şiddetli ve uluslararası alanda tepki çeken hamlelerde bulunurken, Filistinli Araplara yönelik sert tutumunda, Filistinli Arapların İsrail'e geçişini önlemek için Batı Şeria ve Kudüs'e duvar ördüğünde varoluşsal tehdit algısını kullanmıştır.[12]

Varoluşsal tehdit algılamasının İsrail üzerindeki ikinci etkisi askeri boyutta kendini göstermiştir. Söz konusu algı İsrail'in güvenlik anlayışını güç ve askeri kapasite temeline yönlendirmiş ve bu yönde çalışmalar yapan İsrail, askeri kapasitesini artırmak adına faaliyetlerde bulunmuştur. Daima savaş, çatışma ve kaosun hakim olduğu bir bölgenin aktörü olarak İsrail, varlığını korumanın ve sürdürmenin temel yolu olarak askeri güç kapasitesini görmüş ve bu alanda faaliyetler yürüterek gücünü artırma politikası izlemiştir. Bu minvalde ABD'nin sürekli desteği ve teknolojik gelişmelerin kullanılması ile İsrail ordusu üst düzey askeri teknolojiye sahip bir yapı haline gelmiştir.

Tehditlerle başa çıkma, saldırıları önleme noktasında savunma politikası da İsrail için esas nitelikte öneme sahiptir. Temel realist görüşler çerçevesinde İsrail'in öncelikli savunma doktrini, saldırı gücü, caydırıcılık ve erken uyarı politikalarından oluşmaktadır. Arap ülkeleri ile 1948, 1967 ve 1973 yıllarında yaptığı savaşlar sonrasında stratejik derinlik kazanan İsrail'in, ABD'nin Irak'ı işgaliyle istikrarsızlıklara sürüklenen bu ülkenin tehdit olmaktan çıkması, barış programı çerçevesinde Mısır ve Ürdün'le barış yapılması, İran'ın bölgede ortak tehdit haline gelmesi nedenleri dolayısıyla tehdit ve güvenlik algısı değişime uğramıştır. Arap

devletleriyle meydana gelebilecek bir konvansiyonel savaş tehdidinden terörizm ve İran merkezli bir tehdide dönüşen güvenlik algısı, İsrail'in dış politika adımları ve güvenlik ile savunma doktrinlerine de etki etmiştir. Devlet dışı silahlı aktörlerin tehdit algısını şekillendirdiği İsrail, bu kapsamda en çok İran destekli grupları tehdit olarak görerek bu yönde savunma politikaları geliştirmiştir. İran'ın bölgede etkin olmasına ve devlet dışı grupları desteklemesine karşı İsrail "Savaşlar Arası Harekat" doktrinini geliştirmiştir. İsrail'in güç kullanımının meşrulaştırılmasının amaçlandığı bu doktrin ile düşmanların zayıflatılması ve olası bir savaşa hazır olunması hedeflenmektedir. 2018 yılında İsrail'in, Hizbullah'ın Lübnan-İsrail sınır hattında kazdığı tünellere karşı gerçekleştirdiği Kuzey Kalkanı Operasyonu "Savaşlar Arası Harekat" doktrininin uygulamadaki örneği olmuştur.[13]

Kendisini Orta Doğu'da demokratik gelişmişliğe sahip, batılı güçler seviyesinde bir devlet olarak gören İsrail, tehdit algısı ve güvenlik anlayışının çokça etkilediği dış politika uygulamalarında temel unsur olarak Yahudi çoğunluğunun korunması, İsrail'in meşruiyetinin ve varlığının Arap ülkelerince tanınması ve saldırgan askeri stratejiyi kabul etmiştir.[14] Bu dış politika hedefleri kapsamında Arap ülkeleri ile tanınma ve ticari ilişkiler geliştirme amacını taşıyan normalleşme politikasının son zamanlarda gerçekleştirildiği söylenebilir. İsrail bölge ülkeleriyle ilişki kurarak ve normalleşme adımları atarak, bölgedeki yalnızlık ve çevrelenmişliğini giderme amacı taşıyan temel politik hedeflerini icraate dökmektedir. İsrail bir yandan amaçlarına yönelik faaliyetlerde bulunurken diğer yandan küresel düzeyde ve İsrail'in algısında güvenlik anlayışı değişmesine rağmen İsrail

varoluşsal tehdit hissiyatından bir şey kaybetmemiş ve saldırgan eylemlerinde bu tehdit algısından aldığı meşruluğu kullanmaya devam etmiştir.

Geleneksel kaygıların ve algıların varlığını koruduğu İsrail'de güvenlik anlayışının yeni araçlar, yeni doktrinler, yeni işbirlikleri ile halen devam ettiğini ve bu yönde politikalar oluşturulduğunu görmekteyiz. Yahudi ulusal bilincinde yer edinen olumsuz geçmiş İsrail'de yok edilme korkusunu oluşturmuş, bu bilinç günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Güvenlik anlayışı zamanla eksen değiştirmiş olsa da farklı tehdit unsurları karşısında aynı temel argüman zemininde dış politika uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Arap devletlerinden algılanan tehdit zamanla yerini konvansiyonel olmayan savaş olasılığına, terörizm ve devlet dışı aktörlerle mücadeleye bırakmıştır. Fakat tehlikenin boyutu ve kapsamı ne olursa olsun İsrail sahip olduğu varoluşsal tehdit algısını bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Kendisine yönelik her eylemi bu algı kapsamında değerlendirerek hareket serbestisi oluşturma amacıyla faaliyetlerine meşruluk kazandırmak İsrail'in politika uygulamalarında kendini göstermeye devam etmektedir. Diğer yandan yok edilme korkusunun İsrail'i halen endişelendirdiği ve normalleşme anlaşmaları ile Arap ülkeleri arasında görüş farklılıkları oluşturarak gelecekte kendisine karşı olası bir birlik oluşumunu engellemeyi amaçladığı kanaatindeyim.

Sonnotlar:

- [1] Hans Günter Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü" Mustafa Aydın.vd (Der.) Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe (s.167-196) İstanbul: İstanbul bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 168-169.
- [2] Niccola Machiavelli, Hükümdar, Çev. Mehmet Özay, Şule Yayınları, 2013, s. 28.
- [3] Atilla Sandıklı, "Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri," ANKASAM, 2012, s. 7-8.
- [4] John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı," Mustafa Aydın.vd (Der.) Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe (s.167-196) İstanbul: İstanbul bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.155.
- [5] Murat Ağdemir, "Neoklasik Realizm Çerçevesinde İsrail'in Irak Politikası," Doktora Tezi, Kara Harp Okulu/Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014, s.53.
- [6] Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", International Affairs, 67(3) 1991, s. 433.
- [7] Bezen Balamir Coşkun, "Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme," Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2, Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar, (der. Tayyar Arı,), Dora Yayınları, Bursa, 2014, s. 183.
- [8] Kobi Michael, "Who Really Dictates What an Existential Threat Is? The Israeli Experience," Journal of Strategic Studies, 32:5, 2009, s. 688-689.
- [9] Diaspora zamanında Avrupa'da ve Rusya'da Yahudi toplumuna yönelik asimilasyon ve yasal haklardan yoksun bırakma politikaları uygulanmış, II. Dünya Savaşı döneminde de soykırım yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. William Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, Çev. Mehmet Harmancı, Agora, 2008, s. 266-295.

[10] Ertan Efegil, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri," Ortadoğu Analiz, Cilt 5, Sayı 49, 2013, s. 55.

[11] Kobi Michael, "Who Really Dictates What an Existential Threat Is? The Israeli Experience," The Journal of Strategic Studies, Vol. 32, No. 5, 2009, s. 688-689.

[12] Ağdemir, a.g.e., s. 66.

[13] Gökhan Batu, "İsrail'in Savaşlararası Harekat Doktrini," Ortadoğu Analiz, Cilt 11, Sayı 92, 2020, s. 21-23.

[14] Efegil, a.g.e., s. 58.

Ortadoğu Liderliği Mücadelesinin Aktörleri

Şeyma Kızılay

“

Bir devletin diğerlerinden daha üstün olarak bölge lideri olması, büyük güçlerin yoğun bir şekilde müdahale ettiği Ortadoğu'da günümüz dünyasında pek mümkün görünmemektedir.

”

Küresel güçlerin güç mücadelesinde temel alan olarak anılan Ortadoğu aynı zamanda bölge ülkelerinin de hegemonya mücadelesinde yer edinmiştir. Devletlerin bölgedeki en etkin ülke olma yolundaki hedefleri dış politikalarına ve ikili ilişkilerine de etki etmektedir. Öyle ki bölge hamisi olmak adına savaflara girilmiş, çatışmalar yaşanmış, dost-düşman algıları şekillenmiştir. Bölgenin öne çıkan ülkelerinin dış politika amaçları ve politikaları incelendiğinde bölge liderliği amaçları görülmektedir. Özellikle enerji zengini bir bölge olarak önemli stratejik noktalara ve enerji merkezlerine hakim olmak ya da buralarda söz sahibi olmak ülkelerin bölgesel liderlik amaçlarının bir parçası olmuştur. Dolayısıyla dönem dönem farklı aktörler arasında liderlik rekabeti yaşanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde bölgesel liderlik konusunda birkaç ülkenin öne çıktığı görülmektedir. İran, Irak, Suudi Arabistan, Mısır bu ülkeler arasında yer almaktadır. Ortadoğu'nun bir parçası olup olmadığı konusunda tartışmaların bulunduğu Türkiye için de bölge etkinliği değerlendirmeleri yapılmakta. Diğer yandan son zamanlarda Arap ülkeleriyle yaptığı normalleşme anlaşmaları ile İsrail'in de bölgede etkin ve söz sahibi ülkelere biri olarak bölgesel liderlik statüsünde yer alabileceği görülmektedir.

İngiliz mandasından bağımsızlığını aldığı 1930'lu yıllardan sonra iç politikasında çalkantılı dönemler geçirmiş olan Irak'ın siyasi yapısında darbeler öne çıkmış ve etkili olmuştur. Baas

partisinin[1] etkinliğinin artması ve Saddam Hüseyin'in başa gelmesi Irak'ın bölge liderliği için mücadele ettiği dönemlerin başlaması anlamına gelmektedir. İç politikada Baas etkinliğinin her alanda hissedildiği bir strateji izleyen Saddam Hüseyin dış politikada da etkin olma hedefi taşımaktaydı. İran ile girdiği 1980-1988 İran-Irak savaşının ve 1990'da Kuveyt işgalinin sebeplerinden birini de Irak'ın Ortadoğu'da söz sahibi olma amacı oluşturmaktaydı. Dönemin önemli bir gücü olan Irak'ta Saddam Hüseyin bölge liderliğini almak, Şii lider Ayetullah Humeyni'nin Irak'taki Şiilere Saddam Hüseyin'i devirme çağrısında bulunması, İran ile geçmişten gelen toprak anlaşmazlıkları etkili olmuştu. Diğer yandan Kuveyt işgali konusunda da Irak'ın Basra Körfezi'ne ulaşma ve hakim olma, iki ülke arasındaki sınırın Irak tarafından kabul edilmemesi gibi unsurlar da söz konusu işgalin sebepleri arasında yer almaktaydı. Basra Körfezi'ne hakim olmak demek petrol demekti ve bölgede söz sahibi olmak, liderlik oluşturmak adına önem teşkil etmekteydi.

Nitekim güç mücadelesinin bir yansıması olan savaşların sonunda İran ile girdiği mücadelede bir kazanım elde edemeyen Irak'ın Kuveyt deneyiminin sonuçları ise oldukça zorlu olmuş ve devamındaki 2003 Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Irak işgali ile bölge liderliği bir yana kendi içinde dahi etkin bir otorite oluşturamamıştır. ABD askerlerinin 2011 yılında çekilmesinin ardından Arap Baharı sürecinin yıkıcı etkisi de zaten zor durumda olan ülkenin toparlanmasına engel oluşturmuştur. Bunlarla birlikte DAESH faktörü de devreye girdiğinde Irak'ın bölgesel liderlik için mücadelede etkin bir aktör olması pek de mümkün olmamıştır.

Geçmişte kendisinden oldukça söz ettirerek adeta Ortadoğu'nun ve Arap halklarının hamisi konumuna gelen ülke ise Mısır olmuştur. Cemal Abdül Nasır (1952-1967) döneminde yürüttüğü politikalar ve attığı adımlar ile bölgenin en güçlü ülkesi olarak parlayan Mısır, bölge liderliği konusunda ülke yönetimindeki kişinin önemini ortaya koyar nitelikte. Önce iç siyasette ardından bölge genelinde etkinlik gösteren Nasır'ın Mısır'ı, adeta döneme damgasını vurmuştur. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminde Nasır, Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan Bağdat Paketi'ni reddetmiş ve diğer Arap devletlerinin de uzak durmasını sağlamış, Çekoslovakya ve dolaylı olarak Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu silah anlaşmaları ve 1956 yılında Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ile popülaritesini artırırken ülkesini de lider konumuna getirmiştir.[2] Halefi Enver Sedat döneminde ise prestij kaybı yaşayan Mısır özellikle İsrail ile barış sürecine girmesinin ardından Arap dünyasındaki etkisini de kaybetmiştir. Hüsnü Mübarek döneminde de bölge liderliğine yükselecek atılımların yaşanmadığı ülke Abdülfettah el-Sisi darbesiyle iç sorunlarıyla boğuşan bir ülke olarak liderlik rekabetinden uzak kalmıştır. İsrail'den sonra ABD'den en çok yardım alan devlet olan Mısır'ın bölgede öne çıkması ve liderliğe oynaması da pek mümkün görünmemektedir.

Bölgedeki başka bir etkin güç olarak İran ele alındığında bölge liderliği macerasının 1979 İslam devrimi ile şekillendiği görülmektedir. 1979 sonrasında oluşturulan politikalar İran'ın önceki dönemine göre oldukça farklı bir ekseninde devam etmiştir. Ayetullah Humeyni ile başlayan ABD ve batı karşıtı duruş, "Ne

Doğu ne Batı yalnız İslam” söylemi, Şii lideri olma stratejileri ile dış politikasına şekil vermiştir. Irak, Suriye ve Lübnan eksenli Şii Hilali projesi[3] bölge ülkelerinde etkinlik kurma amacıyla ilişkilendirilmiş ve İran farklı ülkelerdeki Şii oluşumları destekleyerek nüfuz elde etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda bölge liderliği hedefi de bu politikalarının uzun vadeli amacını oluşturmaktadır. Körfez bölgesinde hakimiyet sağlayarak etkili güç olma isteği de söz konusu politikalarının amaçları arasında yer almaktadır. Bölgeye yönelik dış müdahalelere karşı duruşu, İran’ın sahip olmak istediği bölge nüfuzunda başka güçlerin etkilerinin olmaması ve müdahale edilmemesi görüşünü ortaya koymaktadır.

Bölgede yaşanan gelişmeler kimi zaman liderlik arzusundaki devletlerin çıkarına hizmet etmiştir. Bu konuda ABD’nin 2001’de Afganistan’ı ve 2003 yılında Irak’ı işgal etmesi ve buralarda İran’ın rahatsız olduğu rejimlerin ortadan kalkması İran için bir kazanım olarak görülmüştür. Diğer yandan 2010 yılında başlayan Arap Baharı’nın Suriye’de iç savaşa dönüşmesi, Mısır’da karışıklıklara yol açması ve istikrarsızlığa neden olması da İran açısından bölge liderliği rekabetindeki rakiplerini ortadan kaldırmıştır. Arap Baharı İran’ın Yemen, Suriye, Irak, Lübnan hattında nüfuzunu artırmasına hizmet etmiştir. Suriye’de Esad rejimi, Filistin’de Hamas, Yemen’de Husiler ve Lübnan’da Hizbullah aracılığıyla bölgede etkin olmasının önü açılmıştır. İran’ın bölgesel ve küresel etkinlik hedefi doğrultusunda attığı bir adım da nükleer çalışmalardır. İsrail’i tehdit olarak görmesi ve ABD karşıtlığı temelinde şekillenen nükleer faaliyetleri ile İran bölgede nüfuz etme ve lider olma amacını askeri yetkinlikle tamamlamak istememektedir.

İran'ın bölge ülkeleri üzerinde etkinlik kurarken Şii ideolojisinden yararlanması ve bunu bir siyaset aracı haline getirmesi bölgedeki bir diğer lider olma isteği taşıyan Suudi Arabistan ile karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Oluşturmak istediği Şii Hilali projesi ve Şiiliği yayma stratejisi ile İran büyük bir tehdit olarak görülmekte ve Sünni Suudi Arabistan'ın da İran ile olan mezhep mücadelesini bölge liderliği rekabetine taşımasına neden olmaktadır. Böylece her iki devlet de mezhebi bir dış politika aracı haline getirerek liderlik arzusunda kullanılmaktadırlar. İran'ın Şii politikası karşısında Suudi Arabistan İran tarafından desteklenen Şii grupları terör örgütü listesine alarak kendisine karşı oluşturduğu tehdidi gözler önüne sermektedir. Arap Baharı sonrası Yemen'de vekalet savaşı örneği oluşturacak şekilde karşı karşıya gelen iki ülke mücadelelerini devlet dışı gruplar üzerinden ve mezhep aracılığıyla sürdürmüştür.[4] Bölge ülkelerinin halk hareketleri ile sarsılması, ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak düşüş yaşamaları Körfez ülkelerinin ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Suudi Arabistan'ın bölge liderliği konusunda ön plana çıkmasında Irak'ın işgal nedeniyle istikrarsızlaşması ve Mısır'ın Hüsnü Mübarek dönemi ve sonrasında yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle bölge liderliği rolünden uzaklaşması etkili olmuştur. Bölge düzeninde statükocu bir politika benimseyen Suudi Arabistan da İran gibi teokratik zeminde ilerlemiş ve Şiiliğin karşısında Sünni duruş sergilemiştir. İran tehdidine karşı Sünni liderlik pozisyonu üstlenmiş olan Suudi Arabistan bu anlamda öne çıkmıştır. Suudi Arabistan'ın öne çıkmasında etkili bir unsur

da Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) olmuştur. Körfez bölgesinde bulunan ve ortak tarihi ve kültürel bağlara sahip devletleri bir araya getiren örgüt 1981'de kurulmuş ve merkezinin Riyad'da bulunması Suudi Arabistan'ı önemli bir konuma getirmiştir. Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Umman, Katar ve Kuveyt'in de üye olduğu örgüt Arap Baharı sonrası yeni işlevler kazanmış ve Suudi Arabistan öncülüğünde monarşi rejimlerini radikal hareketlerden koruma ve Suudi Arabistan'ın çevresindeki nüfuzu koruması noktasında önemli olmuştur.[5]

İran ile olan mücadelesi ve Sünnilerin liderliği konuları dışında Suudi Arabistan'ın etkinliğindeki bir husus da ABD ile kurduğu yakınlıkla ilişkilendirilmektedir. İsrail ile olan gayri resmi münasebetler dolayısıyla yakınlığın resmiyete dökülüp dökülmeyeceği konusu gündeme gelse de Filistin meselesi ve İslam'ın merkezlerini barındırması nedeniyle Suudi Arabistan'ın böyle bir hamle yapmayacağı öngörülmektedir. Fakat yine İran karşıtlığının tetiklediği bu yakınlık Suudi Arabistan'ın bölgedeki konumuna etki etmektedir.

Türkiye ise Ortadoğu'da attığı adımlarla ve yürüttüğü faaliyetlerle özellikle son yıllarda adından daha çok bahsettiren bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Arap Baharı sonrasındaki politikalarında askeri unsurları da kullanarak hareket eden Türkiye, her zaman dikkate alınması gereken bir aktör olagelmıştır. Suriye konusuna askeri unsurlarla dahil olması, arabuluculuk girişimleri, ülke bütünlüğünden yana politikaları ile ülkelerin kurdukları ilişkilerde önemli bir statüye sahiptir. Bölge ülkeleri adına bir model oluşturması bakımından da öne çıkan

Türkiye, İslam ile demokrasinin bir arada bulunabileceği ve Batı ile de ilişkilerde etkin olunabileceğine dair örnek oluşturmaktadır. Türkiye kurduğu pro-aktif ilişkiler, bölge düzenine yönelik politikalar ve atılımlar ile lider pozisyonunda görülmektedir.

Son zamanlarda Arap devletleriyle kurduğu yakın ilişkiler ile artık eskisi gibi düşman değil bir işbirlikçi devlet olarak görülmeye başlanan İsrail ise bölge genelinde etkisini git gide artırmakta. Geçmişte en temel düşman olarak görülen ve karşıt politikaların oluşturulduğu bir ülke olan İsrail ile resmi olmayan temaslarda bulunan Arap ülkeleri için bu ülke işbirliği yapılan bir partner konumuna gelmiştir.[6] Önceki dönemlere göre farklı politikalara yönelmemiş olmasına, ilhaklarına ve şiddet politikalarına devam etmesine rağmen İsrail'in artık bir işbirlikçi olarak görülmesinde en büyük etkiyi İran oluşturmuştur. Bölge ülkelerinin İran tehdidi karşısındaki ortak görüşü İsrail ile yakınlaşmalara zemin hazırlamıştır. Kendisini Batı ile iyi ilişkiler kuran ve diğer bölge ülkelerine göre en demokratik ülke olarak gören İsrail ABD ile olan yakınlığı ve müttefiklik ilişkisinin sağladığı avantajlardan da faydalanmaktadır. İlk olarak Mısır ile kurduğu resmi ilişkileri daha sonra Ürdün, BAE ve Bahreyn ile devam ettirerek etkinliğini artırmaktadır. Son zamanlarda yaşanan bu gelişmeler İsrail'in bölgede daha etkin olacağına dair sinyaller vermekle birlikte kendi politikalarından pek de taviz vermeden ilerlediğini gösteriyor. Yalnızca güvenliğini sağlamak ve devamlılığını sürdürmek konusunda temel politika izleyen İsrail bölge lideri olma konusunda bir hedef belirlememesine rağmen etkili bir güç olmaya ve varlığını sürdürmek için en güçlü olmaya çabalamıştır. Askeri ve siyasi olarak en güçlü olma adına oluşturduğu politikalar bölge liderliği konusuyla ilişkilendirilmektedir.

Birbirleriyle ve bölge dışı ülkelerle kurdukları münasebetler, bölge politikaları, tehdit algıları ve müttefikliklerle şekillenen ilişkiler Ortadoğu’da lider ülke olma amaçlarına hizmet eden ve bu konuda atılan adımları etkileyen bir öneme sahiptir. Geçmişten günümüze Ortadoğu’nun hegemon gücü olma hedefini taşıyan ülkelerin rekabeti söz konusu olmuş, zaman zaman konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle değişen aktörler arasında mücadeleler yaşanmıştır. Günümüz dünyasında ise bölge lideri olarak tek bir devletten bahsedilememekle birlikte çok yapılı bir sistemin sürdüğü söylenebilir. Öne çıkan ve mücadele eden bölge güçleri bulunmakla birlikte her zaman olduğu gibi dış müdahalelerin devam etmesi, güvenlik algısı ve politikaları ülkelerin liderlik arzusu doğrultusunda oluşturdukları müttefiklik ilişkilerini ve politikalarını etkilemiştir. İran ile Suudi Arabistan arasındaki mezhep siyasetine dayanan ve liderliğe uzanan mücadele, İsrail’in etkili olma ve hayatta kalma politikasıyla şekillenen güçlü olma hedefi, Türkiye’nin aktif dış politika, oyun kurucu olma ve etkinliğini koruma stratejileri bu ülkeleri Ortadoğu’nun sözü geçen, lider pozisyonundaki ülke olma konusunda ortak bir hedefe yönlendirmektedir. Ancak küresel sistemde olduğu gibi Ortadoğu özelinde de çok aktörlü sistem yapısı görülmektedir. ABD’nin ağırlığını koruduğu çok aktörlü sistem olarak küresel sistemde olduğu gibi bir devletin öne çıktığı bir yapının Ortadoğu’da görülmesi de ihtimal dahilindedir. Fakat dış müdahalelerin oldukça yoğun olduğu bölgede Rusya, Çin, ABD mücadelesinin sürmesi hasebiyle bu üç ülkeden biriyle yakın ilişki içinde olan bir ülkenin lider haline gelmesine diğerlerinin izin vermeyeceği öngörülebilir bir durumdur.

Sonnotlar:

[1] Baas Partisi, Arap Sosyalist Partisi olup, tek bir sosyalist Arap toplumu oluşturmayı hedefleyen radikal siyasi hareketi temsil etmektedir. Bağımsızlık politikasını ve emperyalizm ve sömürgeciliğe karşı çıkmayı benimseyen hareketin teorisini Mişel Eflak olmasına rağmen daha çok Suriye lideri Hafız Esad ile özdeşleşmiştir. Irak'taki yansıması ise 2003 yılındaki Amerikan işgali ile son bulmuştur.

[2] William Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, Çev. Mehmet Harmancı, 2008, s. 344.

[3] Şii Hilali projesi; İran'ın Yemen, Lübnan, Irak ve Suriye ekseninde etkin olmak ve nüfuz oluşturmak amacı taşıyan politikasıdır. Şii ideolojiyi yaymak ve bu ülkelerde etkin olma hedefi aynı zamanda İran'ın bölgede etkin güç olma amacının bir yansımasıdır.

[4] Yemen'in azınlık grubu olan Husilerin Eylül 2014'te başlattığı darbe ve ardından gelen çatışmalarda İran tarafından desteklenmesi üzerine Suudi Arabistan da harekete geçerek bölge ülkelerinde oluşturduğu koalisyon ile askeri hareket gerçekleştirmiş.

[5] Burhanettin Duran, Nuh Yılmaz, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı'ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri", Türk Dış Politikası Yıllığı 2011, SETA, s. 40-42.

[6] Ceyhun Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikası Ed. Tarık Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi, Nobel Yayınları, İstanbul, 2019, s. 201.

Özbek-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış: Mirziyoyev Etkisi

Nazlıcan Kavukcu*

“

İslam Kerimov'un ölümünün ardından Özbekistan dış politikasına yeni bir soluk getiren Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, son dönemde atılan adımlarla Amerika ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır.

”

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Özbekistan, Sovyet sonrası dönemde Amerika için büyük öneme haizdi. Kuzeyde Rusya, doğuda Çin iki komünist devlet olarak varlığını korurken, diğer Orta Asya ülkeleri bağımsızlığın hemen sonrasında iç savaşlar ve otorite boşluğu içinde ayakta kalma mücadelesi göstermekteydi. Özbekistan bölgenin en yüksek nüfusa[1] sahip ülkesiydi ve diğer komşu devletlere nispeten İslam Kerimov önderliğinde daha istikrarlı bir çizgi izlemekteydi. Özbekistan'ın Amerika'yla ilk teması 1992 yılında kurulan diplomatik ilişkiler ile başlamıştır, hemen sonra Washington ve Taşkent'te büyükelçilikler açılmıştır.

Başlangıçta demokratik bir yönetim anlayışı benimseyen Kerimov, zaman içinde otoriter bir sisteme geçmiş ve ülke içinde varlık gösteren radikal İslamcı[2] gruplara geçit vermemiştir. Ancak muhalefet üzerinde kurduğu yoğun baskı ve dini anlamda getirdiği kısıtlamalar bu grupların daha da radikalleşmesine neden olmuştur. Sovyetleri çevreleme politikası doğrultusunda Yeşil Kuşak stratejisini benimseyen Amerika bu kapsamda, o dönemde bölgedeki İslami karaktere sahip ülkeleri, dini radikalizmi ve komünizm karşıtı grupları desteklemekteydi. Bu

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Polis Akademisi Uluslararası Güvenlik,
nazlicandasdemir@gmail.com

bağlamda Orta Asya'daki en önemli devletlerden biri olan Özbekistan iyi bir müttefik olabilirdi. Bu kapsamda 1995'te NATO bünyesinde geliştirilen Barış İçin Ortaklık Programına dâhil olmuş, diğer Orta Asya ülkeleri ile birlikte CENTRASBAT (Central Asian Peacekeeping Battalion) birliğini kurmuştur. İslam Kerimov'un bu atmosfer içinde ilk ABD ziyareti 1996 yılında gerçekleşmiştir. Bu ziyaretin ardından 1997'de bölgesel güvenlik politikaları doğrultusunda Rus etkisini kırmak için Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü GUAM[3] kurulmuştur. 1999 yılında Rusya ile ilişkileri bozulan Özbekistan, Rus liderliğindeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGÖ)'nden ayrılarak GUAM'a dâhil olmuş ve örgütün adı GUUAM olarak değişmiştir.[4]

İkili İlişkilerdeki Dönüm Noktaları

Özbek-Amerikan ilişkilerinin seyrinin değişiminde üç adet kırılma noktasından söz etmek mümkündür:

- 11 Eylül 2001 terör saldırısı,
- 2005 yılında meydana gelen Andican olayları,
- 2016'da İslam Kerimov'un vefatı.

11 Eylül saldırılarının ardından radikal İslamcı terör örgütlerine karşı savaş ilan eden Amerika'nın ilk durağı Afganistan olmuştur. Nüfusun %80'inden fazlası Müslüman olan Özbekistan'da, terör örgütleri Özbek İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir Afganistan'daki gelişmelerin ardından güç kazanmış ve daha aktif bir hale gelmişlerdir. Afganistan'da yükselişe geçen radikal dini akımların

sirayet etmesi nedeniyle bağımsızlığını kazanmasının ardından iç savaşa sürüklenen Tacikistan'ın akıbetini yaşamak istemeyen Kerimov, bu anlamda ABD ile işbirliğine sıcak bakmıştır. ABD'nin Afganistan müdahalesi sırasında radikal İslam'ın ülkesine sirayet etmesinden endişe eden Özbekistan, Amerika'ya bu nedenle destek vermiştir. Hanabad'da bir hava üssü Amerika'ya tahsis edilmiş, böylece Amerika'nın Afganistan'a müdahalesi kolaylaşmıştır. Kırgızistan'da da bir üssü bulunsa da bölgeye yakınlığı nedeniyle Amerika, bu üsse daha çok önem vermiştir. Olumlu seyreden askeri işbirliğinin derinleşmesi ve ülkede artan Amerikan etkisi, insan hakları konusunu da gündeme getirmeye başlamıştır.

Bunun sebebi, Kerimov yönetiminin yukarıda belirtilen endişelerinin bir sonucu olarak pek çok kişiyi siyasi ve dini suçlarla yargılayıp hapsedmesidir. Cezaevlerindeki mahkûmlara işkence edildiği iddiaları ise o dönemde büyük yankı uyandırmıştır. Mahkûmların serbest bırakılması yönünde baskı yapan Amerika'nın çabaları kısmen sonuç vermiş, Şubat 2002'de gerçekleştirilen toplantının ardından Kerimov binlerce mahkûma af getirmiştir. Fakat gün geçtikçe artan Amerikan baskısı Kerimov'u rahatsız etmiş ve GUUAM'daki üyeliğini dondurma kararı almıştır.

Bir diğer kırılma noktası ise 2005'tir. Afganistan müdahalesinin ardından diğer ülkelerdeki üsleri boşaltan ya da en azından ne zaman boşaltacağına dair düzenlemeler yapan Amerika, Özbekistan'daki üssün akıbetine yönelik bir açıklama yapmaktan kaçınmaktaydı. Aynı dönemde Gürcistan'da başlayan ve Orta

Asya ülkelerine doğru yayılan Renkli Devrimler olarak anılan halk hareketleri baş göstermişti. Amerikan destekli olduğu düşünülen bu olaylar Kerimov'un endişelerini artırmış ve Amerika ile ilişkileri kötüye gitmeye başlamıştır. Rusya ise Orta Asya'da devrimlerden henüz nasibini almamış ender ülkelerden olan Özbekistan'a destek verme yoluna gitmiştir. Bu gelişmeler üzerine Özbekistan, Nisan 2005'te GUUAM'dan ayrılarak yeniden KGÖ'ye katılmıştır.

2005'te meydana gelen Andican olayları ise pek çok anlamda dönüm noktası olmuştur. Köktendincilik ve örgüt kurma suçlamalarından yargılanan, Ekremiler grubuna mensup 23 kişinin tutuklanmasını protesto etmek amacıyla başlayan gösteriler, 12 Mayıs 2005'ten itibaren bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Cezaevlerinin basılarak mahkûmların kaçırıldığı ve polislerin rehin alındığı eylemler, Özbek ordusunun müdahalesiyle kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Yüzlerce insanın öldüğü bu olayların ardından İslam Kerimov, yaşanan insan hakları ihlalleri nedeniyle dünya kamuoyunda büyük tepki toplamıştır. Amerika'nın da bu yönde tavır sergilemesi üzerine Temmuz ayında parlamentoda alınan bir karar ile Hanabad'daki hava üssünün altı ay içerisinde boşaltılmasına karar verilmiştir. Esasında bu kararın tek sebebi Amerika'nın insan hakları savunuculuğu yapması değildir. Birkaç yıl evvelinde bölgede başlayan ve Renkli Devrimler olarak anılan halk hareketlerinin Andican olayları ile birlikte Özbekistan'da da tezahür etmesi, Kerimov'u sert tedbirler almak zorunda bırakmıştır. Zira bu hareketler kimi ülkelerde Rus yanlısı rejimlerin yıkılması ile sonuçlanmakta ve arkasında Amerikan desteği olduğu konuşulmaktaydı. Ayrıca Kerimov yönetiminin zayıflaması,

Amerika'nın bölgede daha fazla hâkimiyet kurması bakımından arzu edilen bir durum olurdu.

Amerikan-Özbek ilişkilerinin gerildiği 2005 sonrası dönemde, Rusya ve Çin'in Özbekistan'ı destekleyen açıklamalarda bulunması Kerimov'u bu ülkeler ile yakınlaştırmıştır. Zira eski bir Komünist Parti mensubu olan Kerimov'un, İslami radikalizmle mücadeleye yönelik politikalar izlemesi komünist Çin ve Rusya'yı memnun etmekteydi. Bölgenin iki mühim aktörü ile imzalanan ikili anlaşmalarla, sadece askeri anlamda değil aynı zamanda ticari (doğal gaz ithalatı ve nükleer çalışmalara zemin hazırlanması) yönde de ilişkiler derinleştirilmiştir.

İkili ilişkilerdeki bir diğer önemli tarih ise 2016 olmuştur. Eylül 2016'da hayatını kaybeden Özbek lider İslam Kerimov'un ardından yapılan seçimleri kazanan Başbakan Şevket Mirziyoyev, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. İslam Kerimov'un baskıcı iç ve izole dış politikasının ardından Mirziyoyev'in göreve gelir gelmez ülkede başlattığı reformlar ve komşu ülkelere düzenlediği ziyaretler oldukça ses getirmiştir. Bu görüşmelerin ardından, Kerimov döneminde çatışmanın eşiğine gelen kimi sorunların çözümüne yönelik adımlar atılmıştır. Andican olaylarının ardından kapatılan Kırgızistan ve Kazakistan sınırı yeniden açılmış, Fergana Vadisi'ndeki sorunların çözümüne yönelik adımlar atılmıştır. Tacikistan ile çıkmaza girmiş olan ve Kerimov'un şiddetle karşı çıktığı baraj projesine onay verilmiştir. Mirziyoyev hapishanelerdeki binlerce siyasi tutukluyu ve basın mensuplarını serbest bırakmıştır. İşkence yasaklanmış bununla birlikte, 2002'den beri Özbekistan'daki

insan haklarının incelenmesi için BM İnsan Hakları Komisyonu Taşkent'e ilk kez davet edilmiştir.[5] Dini pratiklerin kısıtlanmasına yönelik getirilen yaptırımlar yürürlükten kaldırılmış ve ülkede özgürlük havası yaratılmıştır. İnsan hakları konusundaki bu olumlu gelişmeler uluslararası arenada takdir toplamıştır.

Göreve geldiği günden itibaren Özbekistan'ı uluslararası arenada daha aktif bir konuma getirmeye çalışan Mirziyoyev yalnızca komşularıyla değil küresel aktörlerle de ilişkilerini geliştirmiştir. Rusya ve Çin'e düzenlenen üst düzey ziyaretlerde imzalanan çeşitli işbirliği anlaşmaları, Özbek askerlerin Rusya'da eğitim alması, Çin ile "Bir Kuşak Bir Yol" projesi doğrultusunda önemli girişimlerde bulunulması gelişmelerden bazılarıdır. Küresel aktörlerden söz edildiğinde ABD'yi göz ardı etmek mümkün değildir elbette. Dış politikada dengeyi sağlamak isteyen Özbek devlet adamları, Amerika'ya düzenledikleri ziyaretlerle ilişkileri ilerletmeye çalışmışlardır.

Beyaz Saray Ulusal Güvelik Konseyi Orta ve Güney Asya Sorumlusu Lisa Curtis, 14 Mayıs 2018'de, tarihi Özbek-Amerikan zirvesinin iki gün öncesinde, yaptığı açıklamada Özbekistan'ın dış ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabalarını takdir ettiklerini belirtmiş ve ülkenin süregelen sorunlarından olan insan hakları, zorla çalıştırma, dini özgürlük ve basın özgürlüğü konularına çözüm getirilmesi noktasında Mirziyoyev'e destek vermeye hazır olduklarını ifade etmiştir.[6] Toplantı sonrasında ise çeşitli insan hakları kuruluşları[7], Başkan Trump'ın Özbekistan'ı bu alandaki

reformları sürdürmeye ve derinleştirmeye teşvik etmesi yönünde görüş bildirmiştir.[8]

Afganistan'da barışın temin edilmesi noktasında Özbekistan'dan destek talep edileceğini belirten Curtis, diğer Orta Asya ülkelerinden de aynı yaklaşımı beklediklerini belirtmiştir. Renkli Devrimler öncesinde olduğu gibi, Amerikan askeri varlığının bölgeye gönderilmesinin söz konusu olmadığını belirten Beyaz Saray yetkilileri, sadece askeri alanda işbirliğinin amaçlandığını vurgulamıştır. Rusya ve Çin'i rakip olarak görmediklerini dile getiren yetkililer, gayelerinin "Orta Asya'daki paydaşlarının güçlü, toprak bütünlüğünü sağlamış ve bağımsız birer ülke olmaları" olduğunu altını çizmiştir.[9]

16 Mayıs 2018 tarihinde Amerikan Başkanı Donald Trump, Özbekistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev ve ekibini Beyaz Saray'da ağırlamıştır. Böylece Mirziyoyev, Kerimov'un 2002'deki ziyaretin ardından, Amerika'ya davet edilen ilk Özbek cumhurbaşkanı olma unvanını kazanmıştır. Başkanlık ofisinde yapılan basın toplantısında, görüşmenin içeriğine dair yapılan açıklamalarda öne çıkan noktalar şunlardır: Karşılıklı yatırımlar, ticarete işbirliği, askeri destek, teçhizat tedariki ve Afganistan.[10] İlişkilerin yeni bir boyut kazandığını belirten Mirziyoyev, stratejik ortaklık kapsamında göreve geldiği tarihten bu yana Amerika'dan pek çok alanda destek aldıklarını (teknolojik, askeri vb.) ve bu görüşmenin ardında önde gelen Amerikan şirketleriyle 5 milyar dolar değerinde anlaşma imzaladıklarını belirtmiştir.

2 Şubat 2020'de Özbek mevkidaşı Abdulaziz Kamilov'la görüşen ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında şu başlıkları öne çıkarmıştır: Özbekistan'daki reformların başarısı, bölgesel güvenliğe yaptıkları katkı, Afganistan'da barışın sağlanması noktasında atılan olumlu adımlar, bu iki ülkenin ticaretine katkıda bulunmak için sağlanacak ekonomik yardım ve enerji nakil hatlarının güvenliği. Bakan Kamilov ise ABD'nin Afganistan konusundaki politikasından memnuniyet duyduğunu vurgulayarak "Farklı yorumlara rağmen, Afganistan'da ABD'nin varlığı yıllardır istikrar verici bir faktör olmuştur ve terörizm, aşırıcılık, uyuşturucu kaçakçılığı, organize suç ve diğer tehditlerle başa çıkabilmiştir. ABD ile Taliban arasındaki doğrudan görüşmeleri destekliyoruz. Bu (Taliban), Afgan toplumunun bir parçası olan ve dikkate alınması gereken bir güçtür. Onun göz ardı edilmesi yanlış ve mümkün değildir." yorumunda bulunmuştur.[11]

Mike Pompeo'nun Belarus'un ardından Özbekistan ve Kazakistan'a ziyaret düzenleyip diğer Orta Asya ülkelerini es geçmesi bilinçli bir tercihtir. Bunun sebebi ise diğerlerinin aksine bu iki devletin daha istikrarlı ve güçlü olmalarıdır. Ancak bu görüşmeler, Özbekistan ve Kazakistan'ın ABD tarafına geçtiğini göstermemektedir. Zira iki ülke de ne Rusya'yı ne de Çin'i karşısına almak istememektedir. Bunun bilincinde olan Amerika'nın kısa vadede Orta Asya ile ilgili stratejisinin "varlığını hatırlatmak, yaptığı yatırımlar ve girişimler aracılığıyla bölgeden elini çekmediğini göstermek" olduğu söylenebilir.

Pompeo'nun ziyaretinin ardından 5 Şubat 2020'de ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan "Amerika'nın 2019-2025 Orta Asya Stratejisi: Egemenlik ve Ekonomik Refah" isimli raporda; jeopolitik konumu gereği Orta Asya ülkelerinin Afganistan konusundaki önemine yer verilmiş ve yeni yönetimlerin gerçekleştirdiği açılımlardan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Özel sektör yatırımlarının ve şeffaf yönetimlerin önemi vurgulanmıştır.[12]

Yalnızca Özbekistan değil diğer Orta Asya devletleri de Amerika için önemlidir. Bu bağlamda raporda altı temel dış politika hedefine yer verilmiştir:

- Orta Asya Devletlerinin egemenlik ve bağımsızlığını bireysel ve bölgesel olarak desteklemek ve güçlendirmek,
- Orta Asya'daki terörist tehdidini azaltmak,
- Afganistan'da istikrarı sürdürmek ve desteklemek,
- Afganistan ile bağları güçlendirmek,
- Hukukun üstünlüğüne bağlı olmak ve insan haklarına saygı duymak,
- Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya'daki yatırımını ve gelişimini teşvik etmek. [13]

İlk madde doğrultusunda Amerika, düzenlenen "Steppe Eagle (Bozkır Kartalı)" tatbikatı ve Ortaklık Programı ile bölgesel güvenliği tesis etmek ve iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Terörist tehdidinin önüne geçebilmek ve sınır güvenliğini sağlamak için Amerika, bölgeye 90 milyon dolar yatırım yapmış ve 2600 askeri personele eğitim vermiştir. Afganistan'da istikrarı sağlayabilmek adına tüm Orta Asya devletlerine çağrıda bulunulmuş, Afganistan ile ticari ve ekonomik bağlarını güçlendirmeleri istenmiştir. CASA-1000 projesi ile Orta Asya'dan Afganistan ve Pakistan'a yapılacak elektrik ihracatını kolaylaştırarak Orta Asya ekonomilerinin desteklenmesi hedeflenmiştir.[14]

29 Şubat 2020'de ABD ve Taliban arasında imzalanan tarihi barış anlaşmasında Özbekistan'ın payı büyüktür. Afganistan'a yaptığı ekonomik ve sosyal yatırımlar sayesinde Özbek lider Afgan halkının güvenini ve beğenisini kazanmıştır. Mirziyoyev'in Mart 2018'de başlattığı Afganistan görüşmeleri sayesinde Taliban hareketi ve Amerikan yetkilileri barışa yönelik somut adımlar atma imkânı bulmuştur. Nihayetinde imzalanan anlaşma, Özbekistan'ın yarattığı etkinin somut kanıtıdır.

Bu görüşmenin ardından geçtiğimiz Temmuz ayında beş Orta Asya devleti ve ABD'nin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla düzenlenen C5+1[15] toplantısında; ekonomik işbirliği, bölgesel tehditlerle mücadele ve korona virüs önlemleri masaya yatırılmıştır. Toplantıda Özbek Dışişleri Bakanı Kamilov; dijital ekonominin gelişimi, tarımda modernizasyon, bölge ülkelerinin enerji potansiyellerinin geliştirilmesi ve Aral Gölü'nün inovasyon ve teknoloji merkezi haline dönüştürülmesi konularını ele almıştır.[16]

Göreve geldiği tarihten bu yana gerek ülke içinde gerekse dış politikada attığı adımlarla Mirziyoyev, Özbekistan'ın imajını tazelemiştir. İslam Kerimov'un yönetimi süresince ekonomik, dini ve sosyal anlamda koyulan bariyerleri birer birer kaldırmış ve bu sayede Özbek halkının takdirini toplamıştır. Yaşanan değişimlerden hoşnut olan sadece Özbekler değildir, başta komşuları olmak üzere Çin, Rusya ve Amerika gibi küresel aktörler de Mirziyoyev'in izlediği pozitif siyasetten memnuniyet duymaktadır. Kerimov'un aksine daha uzlaşmacı ve yapıcı bir tavır sergileyen Mirziyoyev'in bunu yapmaktaki amacı, dış politikadaki sorunlarını çözdükten sonra ülkenin ekonomik kalkınmasına ağırlık vermektir. 2017 yılında cumhurbaşkanı olarak ilk yurtdışı ziyaretini Tacikistan'a gerçekleştiren Mirziyoyev, onlarca ekonomik anlaşma imzalayarak yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Özbekistan'ın en sorunlu bölgelerinden olan Kırgızistan ve Tacikistan ile kesişim noktasındaki Fergana Vadisi'nde yıllardır süregelen sınır anlaşmazlıkları ve toprak sorunları, diplomatik girişimlerin ardından yeniden masaya yatırılmıştır. Onun önderliğinde, ilerleyen dönemlerde de Özbekistan'ın bu pozitif gidişatı sürdürüp ekonomik ve politik kazanımlarını artırmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Zira Mirziyoyev, ülkesinin bölgedeki konumunu sağlamlaştırmak adına eskisi gibi izole değil daha girişken bir politika izlemektedir. Amerika ve Taliban arasında imzalanan anlaşmanın mimarlarından birinin Özbekistan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yarattığı barışçıl diyalog ortamı sayesinde taraflar arasında arabulucu rolü üstlenmiştir. Rusya ve Çin gibi iki büyük aktörle kurduğu ilişkide dengeye önem veren Cumhurbaşkanı, eski dönemlerde olduğu gibi "belirli bir ülkeden yana olma" siyasetinden ziyade, dış

politikada kurduğu bu yeni dengeyi bozmadan ülkesinin menfaatlerini korumaya devam edecektir.

Sonnotlar:

[1] Özbek nüfusu, diğer Orta Asya ülkeleri arasında %80'lik Özbek varlığıyla en homojen olanıdır. Azınlıkların toplamı, kendi vatandaşlarından fazla olan kimi komşu ülkeler bu konuda sorun yaşamaktadır. Doğum oranının çok yüksek olması (ölüm oranından dört kat yüksek), ülkeye kimi zaman avantaj kimi zamansa dezavantaj yaşatmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre 1991 yılında nüfusu 20.952.000 olan Özbekistan, günümüzde 33.580.650 kişilik bir nüfusa sahiptir.

[2] Sovyetlerin Afganistan işgali ve İran İslam devriminden sonra dünyada yükselen bir dini terör dalgası gözlemlenmektedir. Bu yükseliş yalnızca İslamiyet'te değil diğer dinlerde de görülmektedir. Özbekistan özelinde radikal İslam kavramının tercih edilmesinin sebebi ise orada gözlenen yükselişin İslam dini üzerinden olmasıdır. Alex P. Schmid; uluslararası terör örgütlerindeki 58 aktif gruptan 25'inin, karakter veya motivasyon bakımından ağırlıklı olarak din temelli olduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Schmid, Alex P., The Routledge Handbook of Terrorism Research, New York: Routledge, 2011.

[3] GUUAM; örgütün üyeleri olan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın isimlerinin İngilizce baş harflerinin kısaltmasıdır. (Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova)

[4] Stratejik Ortak, 2018, Guam Örgütü: Özbekistan ve Gizli Perde ABD, Erişim Tarihi: 24.09.2020

[5] Burak Çalışkan, 2019, Özbekistan'da değişimin ilk iki yılı, Erişim Tarihi: 24.09.2020, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/ozbekistanda-degisimin-ilk-iki-yili/1357831>

[6] Radio Free Europe / Radio Liberty, 2018, Uzbekistan's Mirziyoev Meets Trump In 'Historic' White House Visit, Erişim

Tarihi: 24.09.2020, <https://www.rferl.org/a/mirziyoev-us-visit-uzbek-leader-white-house-2002/29230271.html>

[7] Bu kuruluşlar şunlardır: Uluslararası Af Örgütü, Orta Asya İnsan Hakları Derneği, Sivil Haklar Savunucuları, Gazetecileri Koruma Komitesi, Özgürlük Evi, Freedom Now, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası İnsan Hakları Ortaklığı, Norveç Helsinki Komitesi, Sınır Tanımayan Gazeteciler ve Özbek Alman İnsan Hakları Forumu.

[8] Radio Free Europe / Radio Liberty, 2018, a.g.h. Erişim Tarihi: 24.09.2020

[9] Radio Free Europe / Radio Liberty, 2018, a.g.h. Erişim Tarihi: 24.09.2020

[10] White House, Remarks by President Trump and President Mirziyoyev of Uzbekistan Before Bilateral Meeting, Yayın Tarihi: 26.05.2018, Erişim Tarihi: 24.09.2020,

<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-president-mirziyoyev-uzbekistan-bilateral-meeting/>

[11] TRT Avaz, Pompeo, Özbekistan Dışişleri Bakanı Kamilov'la görüştü, Haber Tarihi: 03.02.2020, Erişim Tarihi: 24.09.2020,

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/pompeo-ozbekistan-disisleri-bakani-kamilovla-gorustu/5e37fb6701a30a1134497c51>

[12] U.S Department of State, United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity (Overview), Yayın Tarihi: 05.02.2020, Erişim Tarihi: 24.09.2020, <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/>

[13] U.S Department of State, a.g.e. Erişim Tarihi: 24.09.2020

[14] U.S Department of State, a.g.e. Erişim Tarihi: 24.09.2020

[15] C5+1, 2015 yılında Amerika, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında kurulan bölgesel gelişmelerin ele alındığı diyalog platformudur.

DSJOURNAL Analiz Bülteni / Eylül 2020
Özbek-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış: Mirziyoyev Etkisi
Nazlıcan Kavukcu

[16] New Europe, 2020, C5+1 ministers discuss Central Asian cooperation, COVID-19 Haber Tarihi: 01.07.2020, Erişim Tarihi: 24.09.2020, <https://www.neweurope.eu/article/c51-ministers-discuss-central-asian-cooperation-covid-19/>

